

99730

TÜRKİYE'DE PİYASA EKONOMİSİ
VE
UYGULAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

(Yüksek Lisans Tezi)

Hüseyin SÖYLEMEZ

Eskişehir, 1994

ANADOLU
MEDİA

Ö Z E T

Piyasa Ekonomisi Sistemi içerisinde kalkınmak fikri, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri, Atatürk dahil idarecilerin ve ekonomistlerin üzerinde durdukları önemli konulardan biri olmuştur. Ancak kuruluş yıllarında henüz özel teşebbüs ve özel sermaye gücünün olmayışı gibi nedenlerle ekonomik uygulamalarda Devletçilik her zaman ön plana çıkmıştır. Zaman zaman piyasa ekonomisine geçiş yönünde denemeler olmuşsa da, özellikle İkinci Dünya Savaşının olumsuz etkileri nedeni ile bu denemeler de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlıklarda, yanlış uygulamaların ve yanlış planların rolü olduğu kadar, partizanca faaliyet gösteren siyasi örgütlerin, terör olaylarının ve de bunların gerekçesi olarak yapılan askeri müdahalelerin de rolü olmuştur.

24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan Ekonomik İstikrar Tedbirleri ve 1983 yılında alınan ekonomik kararlar piyasa ekonomisine geçişte büyük bir adım oluşturmaktadır. Zikredilen kararların uygulanmaya başlaması ile ülkenin ekonomik tablosu değişmiştir.

Ekonomik kalkınmada özel teşebbüs ve özel sermaye esas alınmış, Devlet yatırımları alt-yapı alanlarına yönlendirilmiş, kaynakların dağılımında fiyat mekanizması esas alınmış, kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı düşürülmüş ve (KİT)lerin özelleştirilmesine başlanılmıştır.

Bütün bu uygulamaların neticesinde, Kamu hizmetleri anlayışında, tasarrufların kullanılmasında üretici ve tüketicilerin üretim ve tüketim alışkanlıklarında piyasa ekonomisinin uygulanması yönünde bir takım olumlu değişiklikler oluşmuştur.

Ülkemizde piyasa ekonomisinin uygulanabilmesi için ekonomik rekabetin de geliştirilmesi zorunludur. Bunun için de Devletin bilinçli önderliğinde üreticilerin ve tüketicilerin bilgilendirilmesi ve iktisadi davranışlarının değiştirilmesi şarttır. Bu da ekonomik faktörlere olduğu kadar, sosyal ve kültürel şartlara da sıkı sıkıya bağlıdır.

ABSTRACT

The thought of developing with the market economy had been the most important subject dealt by administrators, economists and also Atatürk, in the early years of the Republic. However, in practice, because of having no capital power and because of another problems, heavy state control on enterprises, always had become first in the economic area. From time to time, there were some experiments on transition to market economy. But, these experiments had resulted with failure because of the negative effects of the Second World War. In these failures, the partisan activities of the political organizations and the military interventions as well as the inappropriate government policies and applications had played the major role.

The economic stability precautions of the Jan.24th 1980 and the economic decisions of 1983 were the most distinguished stage of the transition to market economy. The whole economic scheme of the country had become to change with the application of these decisions.

Private entrepreneurship and private capital were the fundamentals of these approach. Government investments had routed to infrastructural areas and price mechanism had taken base in the allocation of the resources. The proportion of the government investments in the GNP had decreased.

ABSTRACT

The thought of developing with the market economy had been the most important subject dealt by administrators, economists and also Atatürk, in the early years of the Republic. However, in practice, because of having no capital power and because of another problems, heavy state control on enterprises, always had become first in the economic area. From time to time, there were some experiments on transition to market economy. But, these experiments had resulted with failure because of the negative effects of the Second World War. In these failures, the partisan activities of the political organizations and the military interventions as well as the inappropriate government policies and applications had played the major role.

The economic stability precautions of the Jan.24th 1980 and the economic decisions of 1983 were the most distinguished stage of the transition to market economy. The whole economic scheme of the country had become to change with the application of these decisions.

Private entrepreneurship and private capital were the fundamentals of these approach. Government investments had routed to infrastructural areas and price mechanism had taken base in the allocation of the resources. The proportion of the government investments in the GNP had decreased.

İÇİNDEKİLER

1 - 2

GİRİŞ :

3 - 4

I. BÖLÜM

PİYASA MEKANİZMASI VE İŞLEYİŞİ

A- PİYASA EKONOMİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ	5
✓1- Piyasa Ekonomisinin Tanımı ve Unsurları	5 - 7
✓2- Piyasa Ekonomisinin Etkinliği	7 - 9
B- PİYASA MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ VE UYGUN KAYNAK DAĞILIMINDAKİ ROLÜ	9 - 14
✚C- PİYASA EKONOMİSİNE YAPILAN MÜDAHALELER	14 - 17

II. BÖLÜM

TÜRK EKONOMİSİNDE PİYASA MEKANİZMASI

A- 1923-1980 DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİ	18 - 23
B- 1980 VE SONRASI TÜRKİYE EKONOMİSİ	23
1- 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı ve Piyasa Ekonomisi	23 - 30
2- 1983-1984 Kararları ve Ulaşılan Hedefler	30 - 34
a- Kamu Hizmeti Felsefesindeki Değişmeler	34 - 36
b- Özel Sektörün Durumu	36
c- Tüketicilerin ve Üreticilerin Durumu	36 - 39
d- Toplam Tasarrufların Kullanılış Biçimi	39 - 41
e- Bankacılık, Sermaye Piyasası, Dış Ticaret ve Kambiyo Alanında Yapılan Düzenlemeler	41 - 60

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PİYASA EKONOMİSİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

A- PİYASA EKONOMİSİ KOŞULLARI

60

- 1- Ekonomik Karar ve Tercih Serbestliği 60 - 64
- 2- Mülkiyet Hakkı ve Servet Biçimleri Serbestliği 64
- 3- Mal ve Faktör Piyasalarında Tam Rekabet Koşulları 65 - 66

B- PİYASA MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİNİ ENGELLEYEN SEBEPLER

66 - 68

- 1- Enflasyon 68 - 69
- 2- Ücret Artışlarının Yetersizliği ve Sendikal Haklar 69 - 71
- 3- Gelir Dağılımının Bozulması 71 - 72
- 4- Özel Teşebbüs ve Serbest Rekabet İlkesindeki Aksamalar 72 - 73
- 5- Fiyat Mekanizmasının İşleyişini Engelleyen Faktörler 73
- 6- Faiz ve Döviz Kuru Uygulamalarından Sapmalar 74
- 7- Kamu Sektörünün Büyümesi 74 - 75

SONUÇ :

76 - 79

KAYNAKÇA :

i - ii

GİRİŞ :

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içinde yaşanan ekonomik olaylar ve alınan ekonomik kararlar, ekonomimizin gelişmesi ve güçlenmesi açısından büyük rol oynamıştır. Başlangıçta 1. İzmir İktisat Kongresinin tavsiye kararlarına uyularak "Liberal Ekonomi Rejimi" uygulanmıştır. Ancak bu uygulama, henüz o yıllarda özel tasarruf ve özel teşebbüs gücümüzün olmayışı vb. nedenlerle başarısız olmuştur. 1929 yılında bütün dünyada etkisini gösteren "Dünya Ekonomik Krizi" nedeni ile, özellikle de İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomik alanda katı bir Devletçilik Rejimi uygulanmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda kısıtlı da olsa ekonomimizde kamu sektörünün yanında özel sektörde faaliyetlerini göstermeye başlamış 1960'lı yıllarda ise, Kamunun yanında özel teşebbüse de imkân tanıyan ve planlamaya dayanan bir "Karma Ekonomik Model" uygulanmaya başlanılmıştır. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin uygulanmaya başlaması ile, ekonomimizde tam olmasa bile piyasa ekonomisinin kuralları işlemeye başlamış, dış ticaret, maliye ve iktisat politikalarında köklü bir takım değişmeler yapılmıştır.

"Türkiye'de Piyasa Ekonomisi ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar" adını taşıyan araştırmamızın ağırlık merkezini, piyasa ekonomisine geçişte büyük bir adım kabul edilen 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin neler olduğu, uygulanışı ve netice itibarı ile ülkemiz ekonomisinde piyasa ekonomisinin uygulanabilirliği oluşturmaktadır.

Birinci bölümde; piyasa ekonomisinin tanımı, unsurları ve etkinliği izah edildikten sonra, fiyat mekanizmasının işleyişi ve kaynak dağılımındaki rolü ile piyasa ekonomisi sistemine yapılan müdahaleler tartışılmıştır.

İkinci bölümde; 1923-1980 dönemindeki Türkiye Ekonomisi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, 1980 ve 1983 yıllarında alınan ekonomik

kararlar incelenmiş bu kararlar neticesinde Kamu Hizmeti felsefesindeki değişmeler, özel sektörün durumu, tüketiciler ve üreticilerin durumu ve de toplam tasarrufların kullanılışı, kısacası ulaşılan hedefler tartışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, Türkiye'de piyasa ekonomisinin uygulanabilirliği üzerinde durulmuş, özellikle ekonomimizin, piyasa ekonomisi şartlarını taşıyıp taşımadığı, yine piyasa ekonomisi şartları içinde incelenmiş ve ülkemizde piyasa ekonomisinin etkin ve iyi işlememesinin nedenleri tartışılmıştır.

1. BÖLÜM

PIYASA MEKANİZMASI VE İŞLEYİŞİ

A. PİYASA EKONOMİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1- Piyasa Ekonomisinin Tanımı ve Unsurları :

Piyasa ekonomisi esas itibarı ile özel teşebbüse ve serbest rekabete dayanan, kaynakların dağılımında fiyat mekanizmasının ve dünya fiyatlarının hakim kılındığı, Devlet müdahale ve yatırımlarının asgari düzeye indirildiği, kamu sektörünün GSMH içindeki payının düşürüldüğü, kamu yatırımlarının daha ziyade alt yapı alanlarına yönlendirildiği bir ekonomik sistemdir. (1)

Tanımından da kolayca anlaşılacağı gibi piyasa ekonomisinin unsurlarını aşağıda belirtilen noktalarda toplayabiliriz.

Özel teşebbüs ve özel yabancı sermaye: Ekonomik faaliyetlerde özel teşebbüsün esas alınmasının yanında, memlekete özel yabancı sermayenin girişini sağlayacak tedbirler alınmalıdır.

(1) Mükerrrem HİÇ, "Piyasa Ekonomisi, Felsefesi, Temel Kuralları ve Uygulaması" 3. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ (TEBLİGLER) CİLT-1 İzmir, 1992, s.1-24

✦ Serbest rekabet ve piyasanın şeffaflığı: Monopoller, ithalat serbestisi ve anti-tröst kanunlarla önlenerek, ekonominin muhtelif sektörlerinde serbest rekabetin varlığı ve devamlılığı sağlanmalıdır.

✦ Devlet müdahalesinin asgariye indirilmesi: Kamu yatırımları daha ziyade alt-yapı alanlarına yönlendirilmeli, alt-yapı alanlarında dahi özel sermaye yatırımlarına imkan verilmelidir.

- Kamu sektörünün GSMH içindeki payının ve toplam sabit yatırımlar içinde kamu yatırımlarının payının küçültülerek uzun vadede en aza indirilmesi gerekmektedir. Kamu sektörünün küçültülmesinin bir tedbiri olarak özelleştirme programı yürürlüğe konulmalıdır.

✦ Kaynakların dağılımında fiyat mekanizmasının hakim kılınması: Sosyal gayeler ile bu ilkedен sapmalar olabilir. Ancak bu sapmaların asgari ölçüde ve gerekli düzeyde tutulması gerekir. Bunun için de, "İdari Fiyat Tesbitlerinden" ve "Sübvansiyonlardan" vazgeçilmesi, özellikle ücret, sermaye ve döviz gibi temel üretim faktörlerinin gerçek piyasa fiyatlarını yansıtması ve sanayi sektöründe "Maliyet Artı Kâr Marjı", "Fiyat Artışı İçin Ön Müsade" gibi fiyat kontrollerinin kaldırılması gereklidir. (2)

✦ Dış ticarete ağırlık verilmesi: Dış ticarete ve döviz işlemlerinde serbestliğin sağlanması, aşırı değerlenmiş para politikası yerine denge döviz kuru uygulamasının başlatılması, İthalatta; miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve liberasyona gidilmesi, Gümrük vergilerinin düşürülmesi, gerekiyorsa kaldırılması, İhracatta; üretim ve yatırım düzeyinde bazı teşvikler hariç, teşvik ve sübvansiyonların kaldırılması, gerek

(2) Ahmet KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, Ankara, 1992, s. 303

ihracatta gerekse ithalatta katlı döviz kuru yerine tek döviz kuru uygulamasının sağlanması. (3)

2- Piyasa Ekonomisinin Etkinliği :

İktisat literatüründe "Rekabetçi Fiyat Mekanizmasının Yetersizlikleri veya Piyasa Hataları" diye adlandırılan bazı engeller, tam rekabet şartlarının var olduğu durumlarda bile piyasa mekanizmasının, üretim ve tüketim etkinliği ile kaynakların etkin dağılımını sağlamasına engel olurlar. Rekabetçi piyasa mekanizmasının etkinliğini azaltan ve dolayısı ile devlet müdahalesini gerektiren bu özel durumları önemli kılan nedenlerden birisi, bu durumlarda piyasa fiyatlarının marjinal sosyal fayda veya maliyeti yansıtmayacağı, bunun sonucu olarak da piyasa kârlılık oranının sosyal net faydayı göstermeyeceğidir. Piyasa mekanizmasının etkin kaynak dağılımını sağlayacak başka mekanizmalara baş vurulmasını gerekli kılması da diğer bir neden olmaktadır. (4) Bu mekanizmaların bir kısmı kaynakları doğrudan dağıtacak mekanizmalar (mesela, Devletin bazı malların üretimini üstlenmesi) olabileceği gibi, piyasanın etkin işlemlerini sağlayacak bazı dolaylı önlemler de (Vergiler-Mali Yardımlar) olabilir.

Piyasa mekanizmasının bu özel durumlar nedeniyle etkinliğini yitirip-yitirmediğinin ölçüsü "Ferdî Tercihler" olmaktadır. Bir başka deyişle toplumun ekonomik amaçları ferdi tercihler göre belirlenmektedir. Devlet bu ferdi amaçların toplamına sahip çıkacak, bunun yanında devletin ayrı bir tercihi olmayacaktır. (5) Piyasa hataları,

(3) Nahit TÖRE, "Dış Ticaret ve Döviz Kuru Politikaları" TÜRKİYE EKONOMİSİ SEKTÖREL GELİŞMELER, TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU, Ankara, 1992, s. 185-206

(4) Ahmet ÇAVUŞOĞLU, "Serbest Piyasa Ekonomisi" EKONOMİDE ANKARA DERGİSİ (OCAK-ŞUBAT) Ankara, 1992, s. 43

(5) Vural SAVAŞ, Piyasa Ekonomisi ve Devlet, İstanbul, s. 76

devlet müdahalesi için gerekli fakat yeterli değildir. Yani rekabetçi piyasanın yetersiz kalması tek başına devlet müdahalesi için yeterli bir neden teşkil etmemektedir. Devlet müdahalesi, piyasanın istenilen etkinliğe ulaşması açısından gerekli olmakta, ancak devlet müdahalesinin yol açacağı bir takım yan etkiler dolayısı ile etkin olamayacaktır. Devlet müdahalesinin bütün ekonomi üzerinde hissedilen bir "Maliyeti" olmasından dolayı, müdahaleye karar vermeden önce, rekabetçi piyasanın işleyişi ile ortaya çıkacak etkinlikle, müdahalenin meydana getireceği etkinliği ve maliyeti karşılaştırmak ve kararı ona göre almak gerekir. (6)

Piyasa teorisi üretimde etkinliğe; piyasanın kendiliğinden, yani dıştan yapılacak bir müdahale (Devlet) oldana ulaşabileceğini öne sürer. Üretimde etkinliğin sağlanabilmesi için bütün üretim faktörlerinin homojen olduğunu farzetmek gerekir. Çünkü üretim faktörlerinin homojen olması halinde her faktörün ekonomide tek bir fiyatı olacaktır. Bu tam rekabet piyasasının "Tam Bilgi" ve giriş-çıkış serbestisi özelliklerinin sonucu olacaktır. (7) Piyasa ekonomisi içinde feret "Fayda-Maliyet" analizi kuralına göre rasyonel davranacaktır. Fayda maliyet analizini üretim kurallarına uyguladığımızda, üretimin sağlayacağı fayda, üretilen mal ve hizmet miktarı, yani üretim faktörünün marjinal prodüktivitesi, üreticinin üretimini; faktör prodüktivitesi faktör fiyatı eşit oluncaya kadar sürdürmesi anlamına gelecektir. İşte bu noktada serbest piyasa mekanizmasının düzenleyici ve etkinliği sağlayıcı rolü ortaya çıkmaktadır. Eğer piyasa

(6) SAVAŞ, Age, s. 81

(7) Ahmet KILIÇBAY, Türkiye'de Piyasa Ekonomisi, İstanbul, 1985, s. 15

mekanizması iyi işlese piyasada oluşan faktör fiyatları, önce faktörleri, produktivitesi en yüksek sektörlerle yönlendirmesine neden olacak ve daha sonra da bu faktör aktarma işlemi sonunda bütün üretim dallarında aynı faktörün hem fiyatı, hem de marjinal produktivitesi birbirine eşit hale gelecektir.

Serbest piyasa ekonomisinin üretimde etkinlik sağlayan bu mekanizması emek sözkonusu olduğunda dikkatle incelenmelidir. Çünkü hemen hiçbir ülkede nüfus artışı, dolayısı ile emek arzı; ekonominin istihdam imkânlarına göre belirlenmez. Serbest piyasa mekanizması ücretlerin esnekliği varsayımına dayanarak daima tam istihdama ulaşmayı hedefler. Yani emek arzı fazlalığı ücretleri düşürür. Düşen ücretler emek talebini arttırır. Böylece işsizlik ortadan kalkar. (8) Piyasa mekanizmasının devlet müdahalesi olmaksızın sosyal faydalar arasında bu eşitliği (malların ve hizmetlerin sosyal faydalarının, fiyatlarına eşit olması) sağlayacağını düşünmek imkânsızdır. Üretim ve tüketimde etkinliğin sağlandığını farzederek, üretilen malların bileşiminin değişmesi ekonominin refah düzeyini de değiştirecektir. Üretilen malların bileşimlerini değiştirmek, üretim faktörlerinin kullanım alanlarını değiştirmek anlamına gelir. Aynı zamanda üretimin fertler arasında dağılımının değişmesi toplumun mevcut tüketim yapısını da değiştirir. Böyle bir işlemde, üretim ve tüketimin etkin biçimde birbirleriyle koordinasyonunu gerektirir.

B- PİYASA MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ VE KAYNAK DAĞILIMINDAKİ ROLÜ

/ Piyasa ekonomisi içinde faaliyette bulunan kişileri üreticiler ve tüketiciler adı altında

(8) Emin ÇARIKÇI, Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları, Ankara, 1991, s. 36

iki grupta toplayabiliriz. Üreticiler, üretim araçlarını serbest piyasadan satın alırlar. Diledikleri mal ve hizmetleri üreterek ve birbirleri ile rekabet ederek satarlar. Piyasada çok sayıda üretici olduğundan hiç birinin tek başına fiyatı arttırmaya ve düşürmeye gücü yetmez. Üreticiler, böyle bir piyasa ortamında fiyatı yükseltirlerse müşterilerinin bir kısmını veya tamamını kaybedebilirler. Fiyatı düşürürlerse gereksiz yere düşük fiyatla mal satmış olurlar. Böyle piyasalarda fiyatlar, en düşük maliyet ve en düşük kâra göre piyasada belirlenir. Serbest rekabet piyasasının ideal özelliği yüksek verimlilik, düşük kâr ve büyük üretimdir. Üreticiler, piyasadaki mal fiyatlarını, üretim araçları ve üretim faktörleri fiyatlarını, üretim teknolojisinin özelliklerini dikkate alarak üretim yaparlar. Böylece en yüksek kâra ulaşmaya çalışırlar. Ancak piyasada oluşan rekabet ortamı bu kârı en aza indirir. Bu da tüketicilere ve dolayısı ile topluma yarar sağlar. Tüketiciler de; gelirlerine, zevk ve alışkanlıklarına göre malların piyasa fiyatlarını baz alarak, tüketimden sağladıkları faydayı en yüksek düzeye çıkarmak isterler. Dikkat edileceği gibi serbest piyasada ana mekanizma fiyattır. Üreticiler hangi malları, ne kadar ve hangi teknoloji ile üretebileceklerini, tüketiciler de, elde ettikleri gelirleriyle hangi maldan ne kadar satın alabileceklerini serbest piyasada serbestçe oluşan fiyatlara göre belirlerler. Fiyatlar piyasada gösterge rolünü oynar. Bu gösterge piyasa mekanizmasının iyi çalışması halinde "Nisbi Kıtlıkları" belirler. (9)

Nisbi kıtlık: Bir malın veya hizmetin piyasa talebi veya arzına göre bol, yeterli veya kıt olduğunu gösterir. Bol olması, arzın talebi aşması demektir ki, bu durumda fiyatlar düşer.

(9) KILIÇBAY, Türkiye'de Piyasa,, s. 16

Yeterli olması, arz ve talebin az-çok eşit olması demektir ki, bu durumda fiyatlar kararlıdır. Kıt olması ise, talebin arzdan büyük olmasını ifade eder ki, bu durumda da fiyatlar yükselir.

Geniş kavramı ile fiyat mekanizması, sadece tüketim mal ve hizmetlerinin değil aynı zamanda bütün üretim araçlarının, ara malların, yatırım mallarının fiyatlarını, dolayısı ile onların nisbi kıtlıklarını belirler. Tüketiciler, gelirlerini sahip oldukları üretim araçlarını kiralayarak veya onları üretimde kullanarak sağlarlar. İşçi emeğini piyasaya arz eder. Arz ve talep durumuna göre emeğin fiyatı olan "Ücret Haddi" belirlenir. Borç verilebilir paraya sahip olanlar, paralarını, para piyasalarında borç verirler. Arz ve talep durumuna göre "Faiz Haddi" belirlenir. Kiralık taşınmaz malı olanlar, bunları arz ederler. Böylece kiralar belirlenir. Bütün bu fiyatlar, (mal fiyatları, hizmet fiyatları, yatırım ve ara malları fiyatları, ücretler, faiz ve kiralar) üretim ve tüketim faaliyetlerinin yürütülmesinde verilecek kararlara temel teşkil eden göstergelerdir. Bu göstergeler de nisbi kıtlıkları açıklarlar. Bu göstergeler tüketicinin ne kadar emek arz edeceğini, ne kadar borç vermek istediğini, malını kiraya verip vermeyeceğini tayin eder. Yine bu göstergeler, üreticinin ne kadar emek istihdam edeceğini ve ne kadar borç alacağını, hangi taşınmaz malları kiralayacağını belirler. Yine bu göstergeler fertlerin gelirlerinin ne kadarını tasarruf edeceğini ve ne kadarının tüketime harcanacağını belirler. Üreticinin hangi maldan ne kadar üretim yapacağını göstergesi de yine fiyat göstergesidir. Şüphesiz burada üretici ve tüketicilerin zevk ve alışkanlıklarının, görgü ve davranışlarının, teknolojinin, bilgi birikiminin, fiziki şartların, siyasal ve sosyal atmosferin de çok büyük rolü vardır.

Fiyat mekanizmasının uygun kaynak dağılımındaki fonksiyonel karakterlerini şu dört anabaşlık

altında toplamak mümkündür. (10)

1- Fiyat mekanizması üretim faaliyetlerine yön verir. Onları uygun yöne doğru çeker.

2- Piyasada malların ve üretim araçlarının mübadele edilmesini sağlar.

3- Karar birimlerinin (Tüketiciler, özel müteşebbis ve hükümet) alternatif imkanlar arasında tercih yapmalarını sağlar.

4- Ekonomik faaliyetlerin çevrede değişen şartlara uymasında yardımcı olur.

Serbest piyasa ekonomisinde fiyat mekanizmasının en önemli fonksiyonu, üretim faktörlerinin, üretim kollarına dağılımında yol göstermek ve her üretim kolunda yapılan üretim hacmini tayin etmektir. (11)

Bu mekanizma şöyle işler: Gelir sahipleri bilgi birikimlerine, zevk ve eğilimlerine göre gelirlerinin bir bölümünü tasarruf ederler. Diğer bölümünü ise, tüketim harcamalarına ayırırlar. Tasarruflarını ya elde tutarlar ya da hisse senedi veya tahvil alırlar. Veya bankaya yatırırırlar. Böylece tasarruflar ya doğrudan yatırıma yönelir veya dolaylı olarak yatırımın finansmanında rol oynar. Tasarrufların doğrudan yatırıma, hisse senedine, tahvile veya banka mevduatına yönelmesinde, tasarruf edenin davranışlarının yanında, kâr hadleri, temettü nisbetleri, faiz hadleri büyük rol oynar. Yine gelir sahibi tüketime ayırdığı gelirini, çeşitli mal ve hizmetler arasında kendi zevk ve eğilimine, mal ve hizmetlerin fiyatlarına göre dağıtır. Bu harcamalar

(10) KILIÇBAY, Türkiye Ekonomisi, s. 296

(11) KILIÇBAY, Türkiye'de Piyasa,, s. 17

yani tüketim harcamaları o malları üretenlerin satış hasılatına, kârlarına, üretim ve yatırım kararlarına yön verir. En çok mal satanlar en fazla kâr yaparlar. Üretim ve yatırım artar. Böylece gelir sahiplerinin, tasarruf edenlerin, tüketim yapanların eğilimleri, istekleri, hareket yönleri, mal ve hizmet fiyatlarına, faiz hadlerine yansır. Kısaca mal ve hizmet piyasaları ile sermaye piyasalarında belirlenen fiyatlar (mal fiyatları ve faiz hadleri) bir gösterge olarak en uygun kaynak dağılımına yol açar.

Piyasa ekonomisinin en belirgin özelliği, tam anlamı ile serbest karar ve tercih serbestliği, tam işleyen bir fiyat mekanizmasının varlığı ve rekabettir. Bu üçlü ilişki hangi maldan ne kadar üretileceğini, ne kadar tasarruf ve yatırım yapılacağını, yatırımların hangi kollara ve ne nisbetlerde dağıtılacağını, otomatik olarak, kendi kendine işleyen bir mekanizma ile tayin eder. Böyle bir mekanizma içinde üretilen ve arz edilen ile, talep edilenler arasında tam denge vardır. Herhangi bir kolda eksik veya fazla üretim, çok hassas işleyen bu fiyat mekanizması yardımı ile derhal düzeltilir. Böylece ekonominin bütün dallarında dengeler kurulur. Denge halinde kaynaklar (Ekonomide mevcut olan üretim araçları) en uygun bir şekilde dağılıma sahip olurlar. Böyle bir dağılıfta tüketiciler, karar ve tercihlerine uygun en yüksek faydaya ulaşırlar. Üretimde eksik veya fazlalıklar belirmez. Ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin arzı ile onlara olan talep eşitlenir. Bu eşitleme mal ve hizmet piyasalarında, üretim araçları piyasalarında ve sermaye piyasalarında sağlanır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse piyasa mekanizması :

- Mal ve hizmetlerin ne kadar, nasıl, hangi teknoloji ile ve hangi faktör bileşimi ile üretileceğini,

- Üretilen mal ve hizmetleri, kimlerin ne miktarlarda satın alacaklarını,

- Kaynakların ne kadarının cari tüketimi karşılamak için kullanılacağını ve ne kadarının gelecek yıllardaki üretimi sağlayacak yatırımlarda kullanılmak üzere "Sermaye Birikimine" ayrılacağını tayin eder. X

C- PİYASA EKONOMİSİNE YAPILAN MÜDAHALELER

Piyasa ekonomisine yapılan müdahaleleri üç grup altında toplamak mümkündür.

a- Toplum Sağlığı Dolayısı ile Yapılan Müdahaleler

Bu amaç ile ekonomiye yapılan müdahaleler, doğrudan yasaklama ve sınırlamadan, ölçü ve standart tayinine yönlendirmeye kadar uzanır. Gıda maddelerinin kontrolü, standartlarının belirlenmesi ve benzeri müdahaleler bunun bazı örnekleridir. Yine halk sağlığına zararlı olan veya zararlı olduğu zamanla anlaşılan bazı malların üretiminin de devlet tarafından yasaklandığı görülmektedir. (12) Örneğin, bugün "Narkotik" maddelerin dünyanın hemen her ülkesinde üretimi ve ticareti yasaklanmıştır. Alkollü içeceklerin de zaman zaman üretim ve tüketiminin devlet tarafından sınırlandırıldığı görülmektedir. X

b- Ekonomik Faaliyetlere Düzen Vermek ve Tüketicileri Korumak Amacıyla Yapılan Müdahaleler

Bu çeşit müdahaleler piyasa ekonomisine sahip bir çok ülkede özellikle batı ekonomilerinde çok yaygın ve tesirlidir. Ekonomik ahlakı güçlendirmek, kaliteyi arttırmak, üretime ve pazarlamaya düzen vermek amacıyla sahip bu çeşit müdahaleler piyasa ekonomisine olumsuz biçimde müdahaleden çok onun gerektirdiği gibi işlemlerini sağlayan tedbirlerdir. (13)

(12) SAVAŞ, "Piyasa Ekonomisi,, s. 55

(13) KILIÇBAY, Türkiye'de Piyasa, s. 20

c- Devletin Karar ve Tercihlerinin, Özel Teşebbüsün Karar ve Tercihleri Yerine Kısmen veya Tamamen İkame Edilmesi Dolayısı ile Yapılan Müdahaleler ;

Serbest piyasa ekonomisine sahip bulunan ve bu model içinde kalkınan bir ülkede (Gelir sahiplerinin, üreticilerin karar ve tercihlerine göre yılda örneğin % 5 kalkınan bir ülkede) Devlet, daha hızlı kalkınmayı gerçekleştirmek isterse, o zaman ekonomiye direkt olarak müdahale edecektir. Örneğin; Tasarrufları teşvik edebilir. Faiz hadlerini yükseltebilir. Yüksek faizli devlet tahvilleri çıkartabilir. Tasarruflardan alınan vergileri düşürebilir. Bütçede vergi hasılatını arttırıp harcamaları kısarak kamu tasarruflarını büyütebilir. Yatırımları arttırmak için tedbirler alabilir. Bütün bu uygulamalar, dolaylı-dolaysız ve zincirleme bir tesir yaratarak serbest karar ve tercihlere dayalı olması gereken piyasa mekanizmasının işleyişini bozabilir. 4

Serbest rekabet piyasasında alıcıların ve satıcıların hiçbiri piyasa fiyatını tek başlarına tayin etmek gücüne sahip değildirler. Bu piyasalarda tam rekabetten uzaklaşılması halinde yani alıcıların veya satıcıların, tekelci veya tekele yaklaşan bir güce ulaşmaları halinde fiyatlar veri olmaktan çıkarak kontrol edilebilen bir değişken halini alır. (14) Bu hal fiyat mekanizmasının gerektiği gibi işlemesini engelleyerek tam olmayan rekabet, tekel, kartel ve tröst gibi oluşumların meydana çıkmasına neden olur. Neticede mal ve hizmetler, en düşük maliyetle üretilip, en düşük fiyatla satılamaz. Ayrıca mal ve hizmetler arasında, en uygun kaynak dağılımı bozulur ve sermaye birikimi de dağılışı ile uygun olma vasfını kaybeder. Dolayısı ile piyasa ekonomisi

(14) KILIÇBAY, Türkiye'de Piyasa,, s. 23

kurallarından sapmalar meydana gelir. Piyasa ekonomisinin kurallarından sapmaların nedenlerini de iki grupta inceleyebiliriz.

Birinci Grup : Piyasa ekonomisi içindeki alıcı, satıcı ve üreticilerin kuralları bozmalarıdır. Üreticilerin ve satıcıların tekel, kartel ve tröst gibi kuruluşlar şeklinde teşkilatlanarak fiyatlara etki edebilecek hale gelmeleri gibi (15). Üretim faktörleri arzındaki, özellikle emek arzındaki sendikalaşmalarda kurallardan sapmalara neden olur. Örneğin emek arzındaki sendikalaşma sayesinde emek arz edenler, emeğin fiyatı olan ücretin belirlenmesinde güç sahibi olabilmektedirler.

İkinci Grup : Bu gruba devletin ekonomiye yaptığı müdahaleler girmektedir. Bu müdahaleleri; şöyle sıralayabiliriz.

- Alım-Satım vergileri, gümrük vergileri ve sübvansiyonlar : Sübvansiyon alan bir üretici serbest piyasada ürettiğinden daha fazla mal üretir. Satılma vergisi de tüketicinin vergi konan maldan daha az almasına neden olur. (16)

- Mal ve hizmetlerin sosyal faydası ile özel faydası arasındaki farkın doğurduğu sonuç: Bir ekonomide, sosyal fayda ile ferdi faydaların farklı olmaları, o ekonomiyi tam piyasa ekonomisinden uzaklaştırır. Başka bir ifade ile herhangi bir malın sosyal faydası ile ferdi faydası arasındaki farklar tam rekabet piyasasındakinden farklı sonuçlara ve onun kurallarından sapmalara neden olur. (17) Örneğin; ülkenin herhangi bir yerinde yapılan bir yolun, sosyal faydası çok büyük olabilir. Ancak o yoldan, barajdan veya

(15) ÇARIKÇI, Age. s. 38

(16) SAVAŞ, Age. s. 34

(17) Hüsnü ERKAN, Sosyal Piyasa Ekonomisi, Ekonomik Sistem ve Piyasa Ekonomisine İşlerlik Kazandırılması, İznir, 1987 s.79

herhangi bir tesisten yararlanmayan bir fert için bunların faydası hemen hemen hiç yoktur. Hatta sıfırdır.

Piyasa ekonomisine bağıllık derecesi ne olursa olsun, hemen her ekonomide bir devlet vardır. Devlet, çağımızın politik ve sosyal felsefesine uyarak bazı önemli görevleri yerine getirir. Bu görevleri yerine getirirken de bazı malları üretir, bazı hizmetleri yerine getirir. Bunların bazıları yalnız devletin yapabileceği iç güvenlik, dış savunma, eğitim ve sağlık hizmetleridir. (18) Devlet özel teşebbüsün yapmak istemediği, serbest teşebbüs faaliyetlerinin dışında bulunan kamu mallarının ve hizmetlerinin üreticisidir. Bu yönü ile devlet muazzam bir üretim ünitesidir. Ancak üretilen bu mal ve hizmetlerin fiyatı yoktur. Ölçüleri de piyasa ekonomisi ölçülerinden tamamen farklıdır. (19) Devlet iç güvenlik, dış savunma hizmetleri için bir fiyat belirlemez. Kısacası, kamu mal ve hizmetleri piyasa ekonomisine girmez. Ama bu mal ve hizmetlerin bir maliyeti vardır. Devlet bu maliyeti vergilerle, iç ve dış borçlanmalarla, hibe ve yardımlarla karşılar. Kısaca devlet, ekonomi içinde piyasa ekonomisi kuralları dışında işleyen çok büyük bir varlıktır. Devletin, ekonomi içinde bu anlamdaki yeri ne kadar büyük olursa, o ekonominin serbest piyasa ekonomisine sahip olma karakteri o nisbette küçülür.

(18) KILIÇBAY, Türkiye'de Piyasa,, s. 24

(19) SAVAŞ, Age, s. 20

II. BÖLÜM

TÜRK EKONOMİSİNDE PİYASA MEKANİZMASI

A- 1923-1980 DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Atatürk, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurduktan sonra Birinci İktisat Kongresinin tavsiye kararlarına uyarak "Liberal Ekonomi Rejimi" uygulamaya başlamıştır. (1) Fakat dış borç (Düyun-u Umumiye) ödeme yükü, belirli bir süre için gümrük vergisi koymak yetkisinden yoksun olmamız, henüz o dönemlerde özel tasarruf ve özel teşebbüs gücümüzün hemen hemen hiç olmayışı gibi olumsuz etkenler, 1929-1934 yıllarındaki dünya ekonomik buhranının (2) menfi etkileri ile birleşince, bu rejim altında tatmin edici bir sonuç alınamamıştır. Bu sebeple Atatürk; 1933 yılından itibaren "Devletçilik Rejimi" uygulamasına başlamıştır. Atatürk'ün kabul ettiği ilkelere göre devletçilik rejiminde;

- Özel teşebbüs esastır. Devlet ancak özel teşebbüsün o gün için giremeyeceği alanlarda faaliyet gösterecektir.

- Kamu teşebbüsleri "basiretli tüccar" gibi faaliyet gösterecektir.

(1) Hiç, Agm.

(2) Çağlar KEYDER, "Kriz Üzerine Notlar", TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA YAŞANAN EKONOMİK BUNALIM, Ankara, 1984, s. 29-56

- Zamanla özel teşebbüs geliştiginde Kamu teşebbüsleri özel teşebbüslere devredilecektir.

İlkeleri yer almaktadır.

Açıkça görülüyor ki, Atatürk, uygulayacağı devletçilik rejimi için katı değil, ılımlı yorumu kabul etmiştir. Zamanla ekonominin ve özel teşebbüsün gelişmesi ile "Liberal Ekonomi" rejimine dönüleceği tasavvur edilmektedir. Atatürk döneminde bu devletçilik rejimi anlayışı içinde kalkınma ve sanayileşme yolunda büyük bir hamle gerçekleştirilmiştir.

Atatürk'ten sonra 1'nci İnönü Döneminde ve 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı boyunca daha katı bir devletçilik rejimi uygulanmış, devletin denetim ve müdahaleleri yoğunlaştırılmıştır. Bu dönemde çıkartılan devlet memurluğu ile ilgili kanun ise Kamu İktisadi Teşebbüslerinin "basiretli bir tüccar"dan ziyade devlet müesseseleri zihniyeti ile idare edilmesine yol açmıştır. Bu dönemde ekonomide fiilen gerilemeler olmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'de devletçilik rejiminin bu katı yorumuna karşı "Liberal Rejim" akımı kuvvet kazanmış ve liberal rejimi savunan "Demokrat Parti" 1950 yılında devletçilik rejimini savunan "Cumhuriyet Halk Partisi"nden hükümeti devralmıştır. Müteakip dönemler bu iki ekonomik rejimin, iki büyük partinin ve devamlarının rekabeti içinde geçmiştir. O günkü liberal ekonomik rejim taraftarları özel teşebbüsün ve özel yabancı sermaye girişinin teşvikini esas almışlardır. Fakat o dönemde de özel teşebbüs ve özel tasarruf yetersizdi. Bu yüzden liberal ekonomik rejimi uygulayan Demokrat Parti İktidarı, özel teşebbüs üretimini ve yatırımlarını teşvik etmek üzere alt-yapı alanları yanında özel teşebbüsün, sermaye büyüklüğü ve teknoloji itibarı ile ele alamayacağı üst-yapı alanlarını, özellikle temel sınai ve tarımsal maddelerin üretimini de devlet eliyle ele almıştır. Sonuçta devlet yatırımları süratle artmış ve bunu peyder pey özel yatırımlardaki

büyük artışlar izlemiştir. Dış ticaretle ise, 1950-1953 yılları arasında kısa ve başarısız bir "Liberasyon" tecrübesinden sonra "Korumacılık" rejimine dönmüş, özellikle 1954 yılından itibaren içe dönük ithal-ikamesi sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. Yeni kurulan ve özellikle o gün için ileri teknoloji gerektiren sanayi kollarının kurulması ve gelişmesinde özel yabancı sermayenin önemli katkısı olmuştur.

1950-1960 yıllarında enflasyon, dış ödemeler dengesindeki açıklar gibi bazı ciddi sorunlar başgöstermiş olmasına rağmen ekonomimiz bu yıllar arasında kayda değer bir kalkınma süreci içine girmiştir. 1950 yılında uygulamasına başlanan liberal ekonomi rejimi ve özel yabancı sermayenin teşviki dünyadaki gelişmelere paraleldi. Çünkü İkinci Dünya Savaşından sonra tüm dünyada kalkınmanın ve yeniden imarın esas olarak, özel teşebbüs ve özel yabancı sermaye akımına dayanarak yapılması, devletin ve uluslararası kuruluşların yardımlarının sadece destek olması öngörülmekteydi. Dış ticaret alanında ise, Birinci Dünya Savaşı sonrası uygulanan korumacılığın menfi etkileri gözönüne alınarak serbestinin sağlanması ilkesi kabul edilmiştir. (3)

"Liberal Ekonomi" tanımı icabı; özel teşebbüs ve serbest rekabet yanında fiyat mekanizmasının hakim kılınmasına ve dış ticaretle serbestiye dayanır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de 1950'li yıllarda ve müteakip yıllarda uygulanan liberal rejimin tam anlamıyla liberal rejim veya piyasa ekonomisi sistemi olarak kabul edemeyiz. (4) Çünkü, unsurlardan sadece bir tanesi mevcuttur. Özel teşebbüs ve özel teşebbüsün teşviki. Bu ilke devlet kontrol ve yatırımlarının genişletilmesi tezine karşıt olarak ileri sürülmektedir.

(3) HİÇ, Agm.

(4) HİÇ, Agm.

Demekki, o dönemde ekonomik rejim tartışmalarının mihverini özel teşebbüs karşısında kamu sektörü teşkil etmiştir. Fakat özel teşebbüsün teşvikini savunan liberal rejim taraftarları dahi yoğun olarak, fakat özel sektörle rekabet etmeyen ancak onu tamamlayan kamu sektörüne yer vermişler, aşırı ölçüde sübvansiyonlar¹⁴ ve idari fiyatlar uygulamışlardır. Dış ticaretle ise, mutlak bir korumacılık stratejisini benimsemişlerdir. Bu politika ve stratejilerin ise, piyasa ekonomisi ile bağdaşmadığı görülmektedir.

1960 yılındaki Askeri Müdahaleden sonra, plansız liberal ekonomi rejimi ve enflasyon durdurulmak istenmiştir. (Enflasyon 1959-1960 yıllarında % 20'lere ulaşmıştır.) (5) Bunun yerine yeni anayasada yer alan ifadeyle ekonomik ve sosyal reformlara ve planlamaya yer veren bir "Karma Ekonomi Modeli" öngörülmüştür. (6) Ancak siyasi mücadelede özel teşebbüsün teşvikine, süratli kalkınmaya ve bu yoldan sosyal adaletin gerçekleştirilmesine öncelik tanıyan, buna mukabil Anayasada öngörülmüş bulunan sosyal reformları, toprak reformu başta olmak üzere geri planda bırakan bir strateji ile, altmışlı yıllarda ve özellikle ikinci yarısından itibaren nisbeten düşük bir enflasyon oranı ile birlikte, nisbeten yüksek bir büyüme hızını gerçekleştirmiştir. Sabit döviz kuru uygulamasının tedricen yol açtığı dış ödemeler sorunu ise, 10 Ağustos 1970 yılında yapılan yüksek oranlı bir devalüasyon ile giderilebilmiştir. 1971 yılında, sosyal ve ekonomik reformların geciktirilmesinin sağlıklı kalkınmayı önlediği, aynı zamanda terörist eylemlere yol açtığı gerekçesinden hareketle ve bu defa da bir muhtıra yoluyla yine askeri müdahale yapılmıştır. Meclis dışı reform hükümetleri, reform kanunlarını

(5) Hiç, Agm.

(6) KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, s. 6

yürürlüğe koyduktan sonra 1973 yılında yeniden seçimlere ve demokrasiye müsaade edilmiştir. Seçimlerden sonra da yetmişli yıllar, altmışlı ve ellili yıllara kıyasla farklı özellikler göstermiştir. Birincisi; Radikal sol ve radikal sağ akımlar giderek kuvvet kazanmış ve bu akımlar ya siyasi parti olarak kurulan koalisyonlarda veya belirli bir parti içerisinde hizip olarak fiilen uygulanan politikalarda egemen olmaya başlamışlardır. Bu dönemde Türkiye'deki radikal solun Avrupa'daki ılımlı sosyal demokrasi akımından ziyade "Marxist-Leninist" akımın etkisinde kaldığını söyleyebiliriz. (7) Bu sebeple de, radikal sol NATO'ya AT'ye, özel yabancı sermayeye ve özel teşebbüsün teşvikine karşı bir tavır koymuş, başta ağır sanayi olmak üzere, tüm alanlarda kamu sektörünün genişletilmesi tezini savunmuştur.

Radikal dinci kesimde, yine NATO'ya, AT'ye, özel yabancı sermayeye karşı tavır koymuş ve ağır sanayinin devlet tarafından kurulması tezini savunmuştur. Radikal Milliyetçi akım ise NATO'ya AT'ye, özel yabancı sermayeye karşıt olduğunu ifade etmekle beraber hükümet koalisyonlarında daha ılımlı bir tutum göstermişlerdir.

Bu yıllarda yapılan seçimlerde hiçbir siyasi parti tek başına iktidara gelmek şansına sahip olamamıştır. Böylece hükümet buhranları ve kısa süreli koalisyonlar birbirini izlemiştir. Bu ortam içinde uygulanan politikalarda radikal akımlar etkilerini belirgin bir şekilde hissettirmişlerdir. Ortanın solundaki partinin kurduğu koalisyonlar ve hükümetler aşırı devletçiliğe yönelmişler, sağ partilerin kurdukları koalisyon hükümetlerinin ekonomi politikaları da hedeflerine ulaşmamıştır.

1970-1979 yıllarındaki aşırı devletçilik denemesini izleyerek 1979 yılında yapılan kısmi

(7) HİÇ, Agm.

senato seçimlerini kazanan Adalet Partisi, diğer sağ partilerin hükümet dışından verdikleri destekle azınlık hükümeti kurmuştur. Bu hükümet 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirlerini almak ve uygulamaya koymak suretiyle piyasa ekonomisine geçilmesi yönünde çok ciddi ve köklü adımlar atmıştır. (8) Fakat kısa süre sonra 12 Eylül 1980'de bu defa terörün tırmanması ve meclisin buna karşı etkin bir tedbir alamaması nedeni ile üçüncü bir askeri müdahale yapılmıştır. Askeri hükümetin idaresi döneminde 24 Ocak kararlarının uygulanmasına devam edilmiştir. 1983 yılı sonunda yeniden demokrasiye ve genel seçimlere müsaade edilmiştir.

B- 1980 VE SONRASI TÜRKİYE EKONOMİSİ

1- 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı ve Piyasa Ekonomisi

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programına geçmeden önce 1980 öncesinin ekonomik tablosuna kısaca değinmek istiyorum.

- 1974 yılından itibaren tesirini göstermeye başlayan petrol şokları ile onların dolaylı şokları, ekonomimizin ithalat maliyetini büyük ölçüde arttırmıştır.

- Ekonominin ara malları ve yatırım malları ile büyük ölçüde ithalata bağlı olması, sınıai üretimin iç piyasaya dönük karakteri, ihraç gücünün zayıflığı ve genellikle ekonominin döviz kazanma gücünün yetersiz olması, 1974 yılı sonrasında dolaylı-dolaysız petrol şoklarının büyük bir bölümünü ekonominin sırtına yüklemiştir.

- Ekonominin; döviz harcamadan işlemeyecek bir durumda bulunmasına ek olarak "enerji" bakımından dışa bağıllığı, döviz enerji darboğazlarını daha da daraltmıştır.

(8) Engin ERDOĞAN, "24 Ocak Kararlarının Uygulama Sonuçları" ESKİŞEHİR İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ, CİLT-1, SAYI-2, 1983, s.31

- Döviz ve enerji darboğazlarının yarattığı ara malları kıtlığı ve enerji yetersizliği, üretimi büyük ölçüde aksatmış, fazla kapasitelerin oluşmasına yol açmış ve bu da üretim maliyetini yükselterek arzı daraltmıştır.

- Genel arz daralışı ve maliyetlerdeki artışlar karşısında toplam nakdi talep gereği kadar daralmamış, böylece enflasyon çarkı gittikçe artan hızla dönerek % 100'ü aşan bir enflasyon dönemi yaşanmıştır.

- Döviz sıkıntısı, girdi ithalatının zayıflaması, gübre, ilaç ve tarımsal yatırım malları arzında sorunlar yaratarak tarımsal üretimi de tehdit altına almıştır.

- Döviz rezervlerinin sifıra yaklaşması dış borç ödemelerini sıkıntıya sokmuş ve Türkiye'nin dış kredi sağlama hususundaki ekonomik itibarı çok zayıflamıştır.

- Bütün bunlara ek olarak iç huzursuzluklar ve şiddet hareketleri, ekonomik kararlara ve ekonomik faaliyetlere olumsuz yönde tesir etmiş, özellikle uzun vadeli karar ve uygulamalar aksamıştır.

- Bunların sonucu olarak ortaya çıkan gelir dağılışı çarpıklığı büyük bir kitlenin ekonomik ve sosyal refah düzeyini düşürmüş, sosyal yapıyı ve ekonomik düzeni sarsacak boyut ve güç kazanmıştır.

24 Ocak 1980 öncesinin genel ekonomik tablosunu böylece belirledikten sonra, temel felsefesi serbest piyasa ekonomisine geçişi kolaylaştırmak olan ve liberal ekonomi görüşü çerçevesinde hazırlanan, 25 Ocak 1984 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren ekonomik istikrar tedbirlerini anabasıklar halinde şöylece belirleyebiliriz. (9)

(9) Nazif EKZEN, "1980 Stabilizasyon Paketi", TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA YAŞANAN EKONOMİK BUNALIM, Ankara, 1984, s. 165-187

1- Yeni Kurun Belirlenmesi ve Çoklu Kur Uygulamalarına Son Verilmesi :

(Bakanlar Kurulunun, 8/167 sayılı kararı ile Türk parasının kıymetini koruma yasası hakkında 25 sayılı karar değiştirilmiştir.) Bu kararın yayımı tarihinden itibaren Türk Lirasının ABD Doları karşısındaki paritesi 1 ABD Doları = 70 Türk Lirası olmuştur. Gübre, gübre hammaddesi ve zirai ilaç ithalatında parite 55 Türk Lirasıdır. Bunun dışında çoklu kur uygulamasına son verilmektedir.

2- Fiyat Tesbit ve Denetlemelerine Son Verilmesi :

(Bakanlar Kurulunun 8/173 sayılı kararı ile fiyat kontrol komitesi kaldırılmakta, 8/177 sayılı karar ile de fiyat kontrol ve tesbitine imkan tanıyan Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 19 sayılı karar ve uygulanmış tüm tebligleri yürürlükten kaldırılmaktadır.) Bu kararlara paralel olarak KİT'lerde fiyat tesbiti ve kontrolüne son verilmekte, temel mal ve hizmet tanımı yeniden yapılmaktadır. (Bakanlar Kurulunun 8/180 sayılı kararı ile temel mallar; elektrik, ferro krom ve alimünyum üretimi için kömür, her çeşit suni gübre, temel hizmet; DDY, Denizcilik Bankası ve DB Deniz Nakliyatı, TAO'nun yük taşımaları olarak belirlenmektedir. Aynı karar ile bu temel mal ve hizmetlerin fiyatları, ilgili kurum tarafından serbestçe tesbit edilerek ilgili Bakanlık tarafından Bakanlar Kuruluna sunulacak. Bakanlar Kurulu bir ay içinde kesin fiyatı tesbit ve ilan edecek.) Bakanlar Kurulunun bu kararı ile temel mal ve hizmetlerin kapsamı daraltılıyor ve fiyatlarının serbestçe belirlenmesine imkân tanınıyor. Temel mal ve hizmet kapsamına alınan malların fiyatları da görevli KİT'ler tarafından serbestçe belirleniyor, sadece bu fiyatların kesin tesbit ve yayımlanması sorumluluğu Bakanlar Kuruluna veriliyor. 8/173, 8/177, 8/180 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları tüm fiyat tesbit ve denetimlerini ekonomik yaşantıdan kaldırmış olmaktadır.

3- Faiz Oranlarının Yeniden Belirlenmesi :

(Bakanlar Kurulunun 8/174 sayılı kararı ile mevduat faiz oranları yükseltilmekte ve selektif kredi uygulamasında ihracat kredilerine yönelik olarak ayrıcalıklı faiz farkı iade oranları getirilmektedir. Faizler konusundaki bu düzenleme 1 Mart 1980 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Serbest faiz uygulaması Bakanlar Kurulunun 8/909 Sayılı kararı ile 1 Temmuz 1980 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Mevduat ve kredi faiz oranlarını serbest bırakan 8/909 sayılı kararname, mevduat munzam karşılıklarını yeniden düzenlemekte ve ihracat kredilerine farklı faiz oranı getirmektedir.)

4- İhracatın Teşviki ve Farklılaştırılması :

(Bakanlar Kurulunun 8/182, 8/175, 8/1172, 8/1173 sayılı kararları ile genel olarak, ihracatın teşviki, imalatçı ihracatçının girdi temininde gümrük muafiyetinden yararlanması ve imalatçı olmayan ihracat şirketlerinin teşvikine ilişkin düzenlemelere gidilmektedir. İhracatın teşvikine ilişkin olarak vergi iadesi oranları yükseltilerek yeniden belirlenmektedir. Bu arada 8/909 sayılı faiz kararnamesini de ihracatı teşvik önlemleri arasında saymak gerekiyor.) İhracatı teşvik alanında önemli sayılabilecek bir karar da 8/175 sayılı karardır. Bu karara göre imalatçı ihracatçılar sağladıkları ihracat dövizlerinden ellerinde tutmaya yetkili oldukları miktarla sınırlı olmak üzere üretimleri için gerekli olan hammadde ve ara malları ithalatlarında sıfır gümrük vergisine tabi olacaklardır. İhracat şirketlerinin teşvikini öngören 8/1173 sayılı kararname bu imkanı sözkonusu şirketlere de tanımaktadır.

5- Yabancı Sermayenin Teşvik Edilmesi :

(Bakanlar Kurulunun 8/168 sayılı kararı ile yabancı sermayeye imkanlar sağlanmakta ve

yabancı sermaye taleplerinin hızla sonuçlandırılması amacı ile bürokratik işleyiş hızlandırılmaktadır.) Kararın önemli yanı, yabancı bankacılığın Türkiye'ye giriş koşullarını son derece kolaylaştırmış olmasıdır.

6- İthalatın Libere Edilmesi :

(Bakanlar Kurulunun 8/191 sayılı kararı ile yürürlüğe konan 1980 yılı ithalat rejimi, liberasyon listelerini genişleterek ve kotaları daraltarak bu yöndeki ilk adımı atmaktadır. Ayrıca ithalden alınan damga resminin oranı % 25'den % 1'e indirilmektedir.

Temel olarak alınan bu altı karar ile birlikte önemli olan iki kararı daha açıklamakta yarar vardır. 8/811 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, yurt dışı müteahhitlik hizmetlerinin desteklenmesi ve geliştirilmesini öngörmektedir. Bu amaca yönelik olarak bu kararname ile "Bakanlıklar Arası Destekleme ve Geliştirme Kurulu" oluşturulmuştur. Bu kurul zaman içinde gerekli teşvik önlemlerini almakla yükümlü tutulmaktadır. İkinci karar; ihracata yöneliktir. Bakanlar Kurulu Türk Parasının kıymetini korumaya ilişkin olarak 25 sayılı kararda yaptığı değişiklik ile geleneksel ihraç ürünlerine ihraç gücü kazandırma ve dünya fiyatlarında ortaya çıkabilecek gelişmelerin bu ürünlerin ihraç gücünü azaltmaması için desteklemeye tabi ihraç ürünlerinde fon uygulamasına geçilmesini kararlaştırmıştır.

Bakanlar Kurulu Kararlarına dayanılarak yapılan bu düzenlemeler ile birlikte yasa değişikliği yapılarak vergi alanında yeni düzenlemelere gidilmek istendi. Gelir ve Kurumlar Vergileri ile harç ve cezaları yeniden düzenlemeye yönelik bu yasa tasarısı yasama organından geçmedi. Daha sonra 1981 yılının başında yasalaşarak yürürlüğe girdi. İstikrar paketinin bütünlüğü içinde başlangıçta hızla yerine getirilemeyen tek önlem vergi konusu oldu.

Ücret politikasına ilişkin tek gösterge 1980 yılı bütçesinde yer alan göstergelerdir. 1980 yılı bütçe kanunu ile ücret ve maaşlarda % 60 oranında artışa gidilmiştir. Ayrıca bütçe kanunu; istihdam konusunda kadro kullanımını % 2 ile sınırlandırmıştır. Ocak ayı sonunda alınan bu kararların ertesinde, önce Mart ayında, daha sonra Nisan ayındaki görüşmeler sonucunda Türkiye "OECD" ile 1980 yılı programı ve yardım taahhüdü üzerinde anlaşmaya vardı. Nisan ayında OECD ile yapılan anlaşma ile konsolidasyon takvimi belirlenmiş ve 1980 yılının 1,1 Milyar Dolarlık yardım taahhüdü açıklığa kavuşmuştur. OECD ile varılan anlaşmadan sonra (IMF) ile 1980 stand-by'ı imzalanmıştır.

1 Temmuz 1980 tarihinde faizleri serbest bırakan kararın yürürlüğe girmesi, takip eden dönemde ücret artışlarının sınırlandırılması yolunda hakem sistemine geçilmesi, vergi yasalarının 1981 yılının başında çıkartılması ve nihayet 1 Mayıs 1981 tarihi itibarı ile günlük kur uygulamasına geçilmesi ile, 1980 programının kendi içindeki bütünlüğü tümüyle sağlanmıştır. Program bu bütünlüğü ile stand-by anlaşmasının ikinci yılına girmiş ve 1981 Haziran-1982 Haziran döneminde, program setine dahil politikalar tümü ile uygulanmıştır.

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri ana hatları ile yukarıda açıklanmıştır. Şimdi alınan bu tedbirlerin piyasa ekonomisine geçişte ne gibi katkılarının olduğunu yine alınan tedbirleri sıralayarak sunmak istiyorum.

- İthalatta mutlak korumacılık ilkesi terk edilmiştir. İçeride dönük ithal-ikamesi sanayileşmesi yerine dışarıya açık, ihracatın ve ihracat sanayinin, yine döviz geliri sağlayan faaliyetlerin teşviki hedef alınmıştır. Bu hedefi gerçekleştirmek üzere yüksek oranlı bir devalüasyonu izleyerek sabit döviz kuru yerine, günlük kur ayarlamaları yapılması yoluna gidilmiştir. Böylece

aşırı değerlendirilmiş para politikasından vazgeçilerek onun yerine "Gerçekçi Döviz Kuru" uygulaması başlatılmıştır. (10)

- Enflasyonu önlemek için kamu maliyesi ile ilgili bir dizi tedbirler alınmıştır. Bu arada vergi sisteminde, vergi gelirlerini arttıran ve enflasyonun etkilerini azaltan düzenlemeler de yapılmıştır. Gelir Vergisi dilimlerinde, çeşitli muafiyetlerde düzeltmeler getiren değişiklikler yapılmış, fakat vergi alanındaki adımlar sınırlı kalmıştır. Bunun yanında KİT mamüllerinde, KİT zararlarına ve karaborsaya yol açan maliyetlerin çok altındaki düşük seviyeli fiyat politikası terk edilerek, fiyatlar bir defaya mahsus olmak üzere yükseltilmiştir. Böylece sübvansiyonlu ve müdahaleci (idari) fiyatlar yerine, piyasa fiyatlarının hakim olmasına çalışılmıştır. Özellikle petrol fiyatları yükseltilmiştir.

- Tarımda sübvansiyonlar, gerek girdi fiyatları açısından gerekse ürün taban fiyatları tesbitinde önemli ölçüde azaltılmıştır. Girdi fiyatları yükseltilmiş, ürün fiyatları artış oranlarının düşürülmesi suretiyle dünya fiyatlarına yaklaştırılmak istenmiştir. (11)

- Tasarrufları teşvik etmek için mevduatta pozitif reel faiz ilkesi getirilmiş ve faiz oranları enflasyonun üzerinde yükseltilmiştir. Bunu izleyerek kredi faizi ve maliyeti de yükselmiştir. Dikkat edilirse bu tedbirler ile temel üretim faktörlerinin fiyatları, özellikle döviz ve finansman fonları veya sermaye maliyet ve fiyatları gerçek piyasa fiyatlarına yükseltilmektedir.

- Enflasyonu önlemek üzere para alanında ise, gevşek para politikası terk edilmiş ve sıkı para politikası uygulamasına geçilmiştir. Şüphesiz

(10) HİÇ, Agm.

(11) ERDOĞAN, Age, s. 31

ki, Türkiye gibi gelişen bir ülkede sıkı para politikasının başarılı olabilmesi için temel şart, kamu bütçesi dengesinin sağlanmasıdır. Kamu sektörü dengesi sağlanmadığı müddetçe sıkı para politikası ya hiç başarıya ulaşmayacak ya da kamu sektörü için gevşek, özel sektör için aşırı sıkı bir para politikası hakim olacaktır. Bu durum ise, özel sektörün teşviki ilkesini ve piyasa ekonomisini zedeler. (12)

- Yeniden büyüme sürecine girebilmek üzere aşırı devletçilik ilkesi ile gerek üst-yapı gerekse alt-yapı alanlarında kamu yatırımlarının genişletilmesi ilkesi terk edilmiştir. Bunun yerine özel teşebbüsün ve bu arada özel yabancı sermayenin teşvikine yeniden dönmüştür. (13) 24 Ocak 1980 kararları ile o günkü aşırı korumacı ve devletçi bir ortamda tam tersi ilkeler getirilmiş ve piyasa ekonomisi yönünde çok ciddi politika değişimleri başarılmıştır. 24 Ocak 1980 kararları sonucu fiyat artışları ilk aylarda bilinçli olarak ve belirgin ölçüde yükseltilmiş, fakat kısa süre sonra düşmeye başlamıştır. Bunun yanında alınan dış kredilerle ekonomide üretim artışı yeniden başlamış, dış ödemeler süratli bir düzelme yoluna girmiştir. İhracat süratle artmaya başlamış, ithalat artışı yavaşlamıştır. Büyüme hızında yükselme kaydedilmiştir. Finansman darlığı sebebi ile özel yatırımlar bir süre reel olarak gerilemiştir. Kamu maliyesi açıklarını azaltmak gayesi ile Kamu yatırımları da bir süre reel olarak azaltılmıştır.

2- 1984-1984 Kararları ve Ulaşılan Hedefler :

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinden sonra kurulan Askeri Hükümet Kasım 1983 yılına kadar işbaşında kalmıştır. Kasım 1983 yılında serbest

(12) İ. Hakkı DÜĞER, "1980 Sonrası Liberalleşme Süreci ve Bazı Politika Sonuçları" ESKİŞEHİR İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ, CİLT-IV, SAYI-1, 1986, s. 129

(13) KAYA ERDEM "Türk Ekonomisinde 1980 Sonrası Gelişmeler", İSTANBUL SANAYİ ODASI DERGİSİ, 1985, s. 48-50

seçimlere müsaade edilmiş ve yapılan seçimde Anavatan Partisi iktidara gelmiştir. Anavatan Partisi iktidarı, enflasyonu durdurabilmek, kötü ekonomik gidişe dur diyebilmek ve serbest piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırabilmek amacı ile bir dizi ekonomik kararlar almış ve yeni bir iktisat politikası oluşturmuştur. Biz araştırmamızın bu bölümünde önce bu iktisat modelinin ana hedeflerini ve ana çizgilerini belirleyeceğiz. Daha sonra da bu iktisat modeli içinde alınan kararları ve bu kararların serbest piyasa ekonomisine ne gibi katkılar sağladığını ve ulaşılan hedefleri açıklayacağız.

Modelin Ana Çizgileri : (14)

- Serbest teşebbüs gücünden en iyi bir şekilde yararlanma isteği temel unsur olarak kabul edilmiştir.

- Devlet müdahalesinin ve bürokratik engellerin azaltılması hedeflenmiştir.

- Kamu İktisadi Teşebbüslerinin faaliyet alanları daraltılarak, özel sektörün faaliyet alanı genişlettirilecektir.

- Piyasa ekonomisinin kendi kurallarına göre en iyi bir şekilde işletilmesi hedeflenmiştir. Serbest teşebbüsün ekonomiyi sürükleyen gücünden yararlanmak gayesi ile serbest teşebbüs ünitelerinin piyasa ekonomisi içinde faaliyette bulunmaları için gerekli ortam hazırlanmaya başlamıştır.

- Kambiyo rejiminde büyük ölçüde serbestlik sağlanacaktır.

- Dış ticareti teşvik edici yönde kolaylıklar getirilecektir.

- 1983 yılında düşürülen faizler yeniden yükseltilecektir.

(14) KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, s. 175

- Bürokrasinin ıslahı için tedbirler alınacaktır.

- Gelir dağılışındaki çarpıklık düzeltilecektir.

- Ekonomideki, kısır ve atıl fonların ekonomiye akışını sağlayacak tedbirler alınacaktır.

- KİT'lerin para arzını arttıran ve enflasyonu körükleyen tesirlerini en aza indirmek amacı ile, KİT mamüllerine ve özellikle tekel mallarına zam yapılması kararlaştırılmıştır.

- Köprü ve barajlar gibi kamuya ait mallara, halkın hissedar edilmesi sağlanacaktır.

- İthalat serbestleştirilecektir.

- Faiz hadleri, enflasyonun üzerinde net faiz sağlayacak bir düzeye çıkarılacaktır. Ticari mevduat ile resmi mevduata da faiz ödenecektir.

- Döviz işlemlerine serbestlik getirilecektir.

- Rekabet ortamı yaratılarak tüketicilerin korunması sağlanacak ve gelir dağılışındaki çarpıklık iyileştirilecektir.

Modelin ana hedefleri ve ana çizgileri yukarıda maddeler halinde belirtilmiştir. Şimdi de, 1983 yılından sonra neler yapılmıştır. Bunlar üzerinde duralım.

- Günlük döviz kuru ayarlamalarına devam edilmiştir.

- Türk parasının kıymetini koruma kanunu kaldırılarak döviz işlemlerine nisbi serbestlik getirilmiştir. 1989 yılında Türk parasının "Konvertibl" olması yolunda önemli adımlar atılmıştır.

- İthalatta liberasyon gerçekleştirilmiştir. Gümrük vergileri azaltılmıştır. Kısacası ithalatta serbestlik esas alınmış, yasaklar ve miktar kısıtlamaları istisnai hale getirilmiştir.

- Doğrudan dayanıklı veya dayanıksız tüketim malları ithalatı serbest bırakılmıştır.

- Hayali ihracata yol açan yüksek vergi iadeleri kaldırılmıştır. Böylece "çoklu döviz kuru" uygulaması geniş ölçüde bertaraf edilmiştir.

- Altın ithalatı serbest bırakılmıştır.

- Hisse senetleri ve menkul değerlerin yabancı ülkelerde satışına müsaade edilmiştir.

- Özel yabancı sermayenin bankacılık dahil tüm sektörlerle girmesi serbest bırakılmıştır.

- Pozitif reel mevduat faizi uygulamasına devam edilmiştir.

- Kamu İdaresinde Adem-i Merkeziyetçilik yönünde önemli adımlar atılmıştır. Yerel yönetimlere belirli vergi gelirleri tahsis edilmiştir. Harcamalar ve şehir planları konusunda yerel yönetimlerin yetkileri arttırılmıştır.

- Kamu yatırımları esas itibarı ile alt-yapı alanlarına kaydırılmıştır. Üst-yapı alanları özel yatırımlara bırakılmıştır.

- KİT'lerin özelleştirilmesine başlanmıştır.

Yukarıda sayılan ve uygulanan ilke ve tedbirlerin hemen hepsi doğru yönde ve piyasa ekonomisinin gerçekleştirilmesini sağlayacak niteliktedir. Ancak bazı ilke ve tedbirlerin yanlış uygulanması, bazılarının ise, eksik uygulanması ile ekonomimizde "Piyasa Ekonomisi Modeli" henüz tam bir işlerlik kazanamamıştır. (15) Ancak yine de bu dönemde alınan tedbirlerin amacı, özel teşebbüsün ekonomideki itici gücünden azami derecede yararlanmayı sağlamaktır. Alınan tedbirleri iki grupta toplamak mümkündür. (16)

- Birincisi; özel sektörü güçlendirmek için alınan tedbirler: Serbest teşebbüsün önündeki engelleri kaldırmak, lisans, kontrol ve bürokratik

(15) HİÇ, Agm.

(16) KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, s. 178

işlemleri azaltmak ve kolaylaştırmak önemli tedbirler olarak sayılabilir. Yani bu dönemde bu tedbirleri alan hükümet sınırlı da olsa "bırakınız yapsınlar - Laissez faire" modelini benimsemiştir.

- İkincisi; Teşvik tedbirleri : Teşvik tedbirleri karakteri ile piyasa mekanizmasının bir parçası değil, tam tersine ona yabancı bir güçtür. Bu güç hükümetin ve iktisat politikasının hedeflerinden kaynaklanır. Doğu Anadolunun kalkındırılmasına yönelik olarak bu bölgede yatırımların teşviki için Aralık 1983 - Ocak 1984 kararları arasında yer alan sıfır kurumlar vergisi tedbiri örnek olarak sayılabilir.

Ekonomimizde yüksek enflasyonun önlenmesi, yine ekonomimizdeki kötüye gidişin durdurulabilmesi için alınan bu tedbir ve kararların sınırlı da olsa uygulanmaya başlaması neticesinde ulaşılan hedefler nelerdir. Araştırmamızın bu bölümünde ulaşılan bu hedeflere değinmek istiyorum.

a- Kamu Hizmeti Felsefesindeki Değişmeler :

1980 yılı sonrasında serbest piyasa modeline bağlılığın açıklanması ile birlikte kamu hizmetleri anlayışında, felsefesinde bazı değişmeler meydana gelmiş ve uygulama alanında bu değişmelerin etkileri görülmüştür. Sağlık hizmetlerinin, eğitimin, taşımacılığın bir bölümünün kamu hizmeti alanının dışına çıkarılması bu dönemin karakterini belirleyen değişmeler arasında yer alır. Paralı yollar, Devlet hastanelerinde ödenen bedellerin arttırılması bu zihniyet değişikliğinin delilleri sayılabilir. Kamu hizmeti anlayışının değişmesi, önceden kamu hizmeti sayılan, bu sebeple vatandaş hizmet karşılığı bir bedel talep edilmeyen bir alanın, tamamen veya kısmen piyasa ekonomisine ve fiyat mekanizmasına bırakılması anlamına gelir. (17) Birçok ülkede denenmiş olan bu yol pek çok sorunu çözmüş, ancak beraberinde bazı

(17) KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, s. 211

yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Devletin görevlerinin başında kamu hizmetleri gelir. Kamu hizmeti anlayışı, hizmetlerin nitelikleri, kapsamı, finansman biçimleri, politik rejimlere ve benimsenerek kabul edilen modellere göre değişir. Böyle bir değişme sürecinde en önemli husus, devletin piyasa ekonomisine bıraktığı hizmetlerin, serbest piyasa alanında tam olarak görülebilmesidir. Bu konuda devletin, kamu hizmeti tarifi dışına çıkararak serbest piyasa mekanizmasına bıraktığı hizmetin tam olarak görülebilmesi için "bu hizmeti devralan serbest piyasanın arz ettiği hizmetin kalitesi ve fiyatı ile, hizmetten bir bedel ödeyerek yararlanacakların milli gelirden aldıkları paylar arasında uygun, adil bir denge kurulması gereklidir". Bu ise, kamu hizmetlerini tarif edip tanımlamanın dışına çıkan geniş kapsamlı iktisat politikası sorunudur. Böyle bir değişimin başarılı sonuçlar verebilmesi için şu koşulların yerine getirilmesi gereklidir.

- Piyasa mekanizmasının iyi işleminin sağlanması,

- Serbest piyasada arz edilen hizmetlerin kalitesi ve kalite-fiyat ahenginin sağlanması.

- Ekonomide kamu kesiminin bıraktığı boşluğu dolduracak kapasitenin var olması.

Ekonomimizde bu sorun 1980 yılından sonra çok sık tekrarlanan bir konu olmuştur. Devletin kısmen de olsa özel kesime bıraktığı bu alanlarda, kalitenin, fiyatların ve kalite-fiyat ilişkilerinin uzman bir kadro tarafından çok titiz bir biçimde kontrolü zorunludur. "Serbest piyasa modelinde kontrol olmaz" görüşü bu alanda yanlışlık arz etmektedir.

Ekonomik tabloda yer alan ve devletin ekonomik kararlarından kaynaklanan dolaysız etkilerle, iktisat politikalarının ve planların yaratıkları etkilerin biçimleri ve karakterleri 1980

yılından sonra değişmiştir.

b- Özel Sektörün Durumu :

1980-1990 döneminde ulusal tasarrufların yatırımlarda kullanımında özel sektörün durumu şöyledir.

Birincisi; Kamu Kesimi; ulusal finansman kaynaklarından ve hatta dış kredilerden yararlanma bakımından özel sektöre ciddi bir rakip olmuştur. Kamu kesimi, vergilerle, fon kesintileri ile, iç borçlanmalar ile ve dış krediler ile özel kesimin finansman imkânlarını sınırlandırmıştır.

İkinci olarak, kamu alt-yapı yatırımları özellikleri, dağılışları ve teknik karakterleri ile özel-üretken yatırımları en iyi şekilde teşvik edecek özelliklere sahip olamamışlardır.

Üçüncü olarak, kamu kesimi bu dönemde üretken yatırım yapmayıacağını, yalnız alt-yapı ile ilgilenip imalat sanayi yatırımlarını özel sektöre bırakacağını açıklamasına rağmen, imalat sanayi yatırım boşluğunun özel sektör tarafından doldurulmasını sağlayacak şartların oluşmasını sağlayacak tedbirleri almamıştır.

Ayrıca bu dönemde "konut yapımı" politikaları, gerek finansman imkanlarını artırarak ve gerekse bu alandaki kârlılığı büyülterek alanı çekici bir hale getirmiştir. Özel sektörün konut yatırımları 1990 yılında, 1984 yılındaki özel sektörün konut yatırımlarının çok çok üstüne çıkmıştır. (18)

c- Tüketicilerin ve Üreticilerin Durumu :

Türkiye'nin ekonomik yapısında, tüketicilerin ve üreticilerin yeri ve önemi büyüktür. 1980 sonrasında serbest piyasa modeline verilen ağırlık

(18) KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, s. 217

1981
1981

bu iki karar ve faaliyet alanının ekonomideki yer ve ağırlığına dikkat çekmiştir. Serbest piyasa modeli içinde tüketicilerin serbest karar ve tercihleri fiyatların belirlenmesinde rol oynar. Bu fiyatlarda, üreticilerin kararlarını etkiler. Böylece fiyat sinyalleri üretime ve arza yön verir. Ekonomimizde bu mekanizmanın böyle çalıştığı söylenemez. Mekanizmanın iyi işleyebilmesi için, mekanizmayı oluşturan parçaların yerine oturmuş olması gereklidir. Üretim ve arzın kesintisiz, akıcı ve fiyat değişmelerine karşı duyarlı ve esnek olması zorunludur. Bu da üretim kapasitesinin yeterli olmasına, üretim girdilerinin sürekli olmasına ve üreticiler ile pazarlamacıların davranış ve tutumlarına bağlıdır. (19)

Ekonomimizde üretim kapasitesini arttıracak net yatırımlar yetersiz, hammadde ve ara malı akımı süresiz, aksak ve gecikmelidir. Kredi tedarikindeki güçlükler, öz sermaye yetersizliği, girdi ithalindeki aksamalar, yerli girdi alımındaki yetersizlikler üretimde darboğazlar oluşturmaktadır. Öte yandan sosyal ve kültürel özelliklere bağlı olarak oluşan davranışlar, üretici ve pazarlamacıların karar ve tutumlarını yönlendirmektedir. Sonuçta üretimin ve arzın, fiyat değişmelerine karşı piyasa modelinde olması gereken duyarlılığa sahip olmasını önlemektedir. Tüketicilerin davranışları da aynı özellikleri gösterir. Ekonomimizde tüketiciler tam anlamı ile bilgili, akılcı, fiyatlara karşı duyarlı, satıcılara karşı birleşmiş değillerdir. Bilgi yetersizliği, piyasanın durumu, bilgi akımının yetersiz olması, tüketicilerin tepkilerinin zayıflığı, talebin piyasa ekonomisinde olması gereken özelliklere sahip olmasını önlemiştir. Fiyatlar arz ve talebin birlikte etkisini yansıtan duyarlılığa ve esnekliğe sahip değildir. Üreticiler ve satıcılar, talep artışı ve maliyetlerde bir yükselme olmadan fiyatları yükseltebilmektedirler. Maliyetlerdeki çok

(19) KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, s. 212

düşük bir artışı, abartarak fiyatlara yansıtılmaktadır. Ekonomimizde bu durum adeta bir gelenek haline almıştır. Gittikçe de gelişerek devam etmektedir.

Diğer taraftan üreticiler ve satıcılar talep azalışını, üretim ve arz fazlasını veya maliyetlerdeki düşüşü fiyatlara yansıtarak fiyat düşürme alışkanlık ve uygulamasına da sahip değildirler. Kısaca ekonomimizde piyasa fiyatları, fiyat artışı olarak duyarlı, fiyat düşüşü olarak tam anlamı ile duyarsız ve katıdır. Bu özellik piyasa modelinin ana mekanizması olan ve (arz-talep-fiyat) üçlüsünden oluşan serbest piyasa modelinin gelişmesini ve işlemlerini önlemiştir. Buna ek olarak 1980 sonrasında serbest piyasa modeline dayalı politikalar izleneceği beyan edilmesine ve bazı serbestleşme kararları alınmış olmasına rağmen modelin kalbi olan (arz-talep-fiyat) üçlüsünden oluşan ana mekanizmanın uygun çalışmasını sağlayacak tedbirler alınmamıştır. Oysa modelin gelişmesini sağlamak için yasal temelleri hazırlamak, serbest piyasa kurallarını geliştirmek, hatta davranışların uygun yönde biçimlenmesine yardım edecek koşulları hazırlamak gerekmektedir. Örneğin; Tekelleşmeyi önleyen yasaların çıkartılması, alıcıların eğitilmesi ve bilgilendirilmesi devletin önderliğinde sağlanabilir. Devletçe alınması önerilen bu tedbirlerin yasaklayıcı veya sınırlayıcı özelliklere sahip olduğu ileri sürülmemelidir. Serbest piyasa ekonomisi, dileyenin-dilediğini dilediği gibi yapabilme serbestliğine sahip olduğu bir düzendir. Ancak başıboşluk ile eş değerde bir model değildir. Serbest piyasanın tarihi gelişimi, gelenekleri, kurumları, kuralları, disiplini, hatta kendi kendini kontrol eden mekanizmaları vardır. Batı toplumlarının sosyal ve kültürel ortamında yüzyıllar boyu oluşup-gelişen bu modelin tam anlamı ile işleyip meyvelerini verebilmesi için Devletin, bilinçli liderliğine ihtiyaç vardır. Bu düşünce piyasa modeline çelişki olarak düşünülmemelidir.

Bugün Doğu Avrupa ve yeni adıyla Bağımsız Devletler Topluluğunda yapılan da budur. Ülkemiz serbest piyasa uygulamasında bu ülkelere kıyasla daha tecrübeli ve daha bilgilidir. Buna rağmen modelin yerine oturabilmesi için devletin bilinçli müdahalesine büyük ihtiyaç vardır.

d- Toplam Tasarrufların Kullanılış Biçimi :

Ekonomimizde tasarruflar çok önemli bir yere sahiptir. Tasarruflar ekonomik büyümenin en sağlıklı kaynağıdır. 1980 sonrasında tasarrufların yapısında da bazı değişimler olmuştur. 1980-1990 döneminde ulusal tasarrufun kaynağı gönüllü özel tasarruflar olmuştur. Kamu tasarruflarına gelince bunu iki alt gruba ayırmak mümkündür. (20)

Birincisi; bütçeden kaynaklanan tasarruflardır. Bu tür tasarrufların net-pozitif değere sahip olabilmesi için gerçek bütçe fazlalıklarının var olması gerekir. Bu dönemde bütçe devamlı açık verdiğinden tasarruflar, negatif olmuş, açığın kapatılmasında özel gönüllü tasarruflardan yararlanılmıştır. İç borçlanmalar bunun açık örneğini oluşturur. İkincisi; Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) yarattıkları net katma değerlerdir. Net katma değerler ister tasarruf halinde olsun, ister net yatırımları finanse etmede kullanılsın, bunlar kamu kesiminde sağlanan tasarruf sayılırlar. Ancak (KİT) lerin kârlarındaki artışın ne kadarının net reel tasarruf olduğunu belirlemek zordur. Zira Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kârlılığı onların aşırı ve sürekli zam yapmalarının sonucudur.

1980-1990 döneminde toplam iç tasarruf arzında "ithal edilmiş tasarruflar" önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemin başlarında dikkat çeken dış kredi sağlama kampanyası, dış tasarruf ithalini

(20) KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, s. 215

arttırmış, bu da ekonomimizde canlılık yaratarak büyüme hızını yükseltmiştir. İthal edilen tasarruf hacmindeki artışlar zamanla "Dış Borç Stoklarının" artmasına sebep olmuştur. Büyüyen dış borç stoklarının, anapara geri ödemesi ile faiz ödemeleri 1980-1990 döneminin özellikle ikinci yarısında, başta enflasyon olmak üzere bazı ekonomik sıkıntıların artmasına neden olmuştur.

Biriken tasarruflar üç alana dağılırlar. (21) Bunlardan birincisi, pasif veya selektif alanlardır. Bu alanlara akan tasarruf ya hiç kullanılmayarak pasifize edilir, ya da spekülatif faaliyetleri finanse etmede kullanılır. Her iki faaliyet biçimi de reel gelir artışına ve gerçek büyümeye katkıda bulunmaz. Bu alana akan tasarruf meblağlarının miktarını belirlemek de çok zordur. Tasarrufların yöneldiği ikinci alan yatırımlardır. 1980'de özellikle de 1983 sonrasında "Kamu alt-yapı yatırımları" temposunda artış olmuştur. Bütçeden, yeni yeni kurulan fonlardan, iç ve dış kredilerden kaynaklanan imkanlarla finanse edilen, kamu alt-yapı yatırımlarının artmasının nedeni şu düşünceye dayanmaktadır. "Ekonomik kalkınmanın temeli alt-yapı yatırımlarının yapılmasıdır. Alt-yapı yatırımları hızlı yapılaşmanın ve hızlı büyümenin kaynağını oluşturacaktır."

Bu görüş ana çizgileri ile doğrudur. Ancak böyle bir sonucun sağlanabilmesi bazı koşulların yerine getirilmesi ile mümkündür. Bu konuda bazı olumsuz gelişmelerin de olabileceği dikkatten kaçmamalıdır. Bunlardan başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz.

Birincisi; Alt-yapının hangi kaynaklardan finanse edilerek, hangi yöntemler ile yapılacağı sorundur. Büyük ölçüde yeni fon kesintilerinden, iç ve dış kredilerden finanse edilen, kısmen de bütçeden finanse edilen kamu alt-yapı yatırımları,

(21) KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, s. 216

ülkenin genel finansman tablosunu değiştirmiştir. Bu dönemde ulusal tasarrufların büyük bölümünü gönüllü-özel kesimin tasarrufları oluşturmuştur. Ancak bu tasarrufların büyük bölümünü kamu kesimi kullanmıştır. Böylece de, özel yatırımların finansman alanı daralmıştır. Dönemin "piyasa ekonomisi modelini uygulamak ve özel teşebbüse fırsat vermek" gibi ana hedefleri, yeni alt-yapı finansman politikası ile bağdaşmamaktadır.

Alt-yapı yatırımları üretim kapasitesini doğrudan arttıran, üretim ve arzı doğrudan ve gecikmeden arttıran yatırım türleri değildir. Aynı zamanda alt-yapı yatırımının temelini atılması ile faaliyetini yerine getirecek hale gelmesi için gerekli zaman süresi de çok uzundur. Bu uzun süre içinde alt-yapı yatırımları sadece harcamayı gerektirirler. Bu harcama karşılığında herhangi bir üretim ve arz artışı olmaz. Dolayısı ile bu harcamalar, bu süre içerisinde enflasyonist bir etki yaratırlar. Yani arz-talep dengesini bozarak enflasyonu körüklerler. 1980-1990 döneminde de kısa sürede üretken olmayan alt-yapı yatırımlarına ağırlık verilmesi ekonomimizde enflasyonu körüklemiş bu da bir takım sosyal ve ekonomik sorunların kaynağı olmuştur.

Bütün bu bilgiler ülkemizin ekonomik tablosunda, geçmiş on yıllık bir dönemde hedefleri ile, kamu hizmetleri felsefesi ile, iktisat politikası ile, tüketici ve üretici davranışları ile, tasarrufların toplanması ve kaynaklara dağılımı ile önemli gelişmelerin meydana geldiğini göstermektedir.

e- Bankacılık, Sermaye Piyasası, Dış Ticaret ve Kambiyo Alanında Yapılan Düzenlemeler

1- Bankacılık Alanında Yapılan Düzenlemeler

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri ile, her alanda olduğu gibi, bankacılık alanında da yapısal bir değişim ortaya konmuştur. Bu değişiklik ulusal olduğu kadar, uluslararası bankacılık

faaliyetlerini de içermektedir. Bu dönemde çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bankaların mali bünyelerini düzeltmek, rasyonel çalışmalarını sağlamak, bankalarda sahipliğin ve yönetimin belli ellerde toplanmasını önlemek, bankacılık ile bağdaşmayan uygulamalara son vermek amacı ile 22.07.1983 tarihinde 70 Sayılı Kanun hükmünde kararname çıkarılmıştır. 2 Mayıs 1985 tarihinde de 3182 Sayılı Bankalar Kanunu kabul edilmiştir. (22)

Döviz alanında da çeşitli düzenlemeler yapılmış olup, 1.7.1985 kararları ile bankaların döviz fiyatlarını serbestçe belirlemeleri öngörülmüştür. Ancak döviz piyasasında yaşanan kriz nedeniyle 14.3.1988 tarihinden itibaren TC. Merkez Bankası duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır.

24 Ocak 1980 istikrar programı ve bu programa; dışa açılma, serbest pazar ekonomisine geçiş, liberalleşme gibi amaçların da eklenmesi, Bankacılık kesimini de yakından etkilemiştir. Finansal pazarların serbestleştirilmesi (Deregulation) eğiliminin tüm dünyada, 1980'li yıllarda güçlenmesine bağlı olarak Türk Bankacılık sistemi de gelişmelerden payını almıştır. Bu dönemde yapılan temel değişiklikler olarak şunlar sayılabilir.

- Pozitif reel faiz uygulaması,
- Türkiye'de yabancı bankaların kurulmasına veya şube açmalarına izin verilmesi,
- Yeni ticaret bankalarının kurulmasına izin verilmesi,
- Türk Bankacılığının dışa açılması.

Bu dönemin bir temel özelliği de donuk ve batık kredilerin bankacılık yapısını ve tüm ekonomiyi önemli ölçüde etkilemesidir. Pozitif reel faiz uygulamasına bağlı olarak kaynak maliyetlerinin artması, genelde yabancı kaynak ağırlıklı

(22) Tezer ÖCAL, "Bankacılık Sektörü", TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SEKTÖREL GELİŞMELER, TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU, Ankara, 1992, s. 143-166

çalışan firmaları, aldıkları krediyi geri ödeyemez duruma düşürmüştür. Böylece banka kredilerinin önemli bir yüzdesi batık krediler haline dönüşmüştür.

Pozitif reel faiz uygulaması, serbest faiz uygulaması ile birleşince bankacılık sektörünün türevi olarak, Bankerlik müessesesi büyük rağbet görmüştür. Bu yüzden tasarrufların önemli bir kısmı gayri resmi çalışan bu piyasaya akmıştır.

Serbest faiz politikası; Birikimlerin bankacılık sistemine çekilmesi ve bankaların verimliliği arttırıcı önlemler almaları konularında iyi sonuç vermiştir. Ancak kamu oyunda banker bunalımı olarak adlandırılan olayın yaşanması, gelir dağılımının daha da bozulması, bankalarda donuk ve batık kredilerin artması, üretken yatırımların gerilemesine bağlı olarak sabit sermaye yatırımlarının, ulusal gelire oranının azalması, uygulanan politikanın kısa vadeli sonuçları olmuştur. Nitekim izleyen yıllarda serbest faiz politikasından vaz geçilerek, devlet bankalarının öncülüğünde güdümlü faiz politikası etkinlik kazanmıştır.

1980 yılında bankacılık kesimini etkileyen kurumsal değişiklikler incelendiğinde şu gelişmeler dikkati çekmektedir. (23)

- Ülkemizde faaliyet gösteren banka sayısı çok artmış, 1980 yılında 44 olan banka sayısı 1990 yılında 57'ye yükselmiştir. Bu artış esas itibarı ile şube açarak Türkiye'de faaliyete geçen yabancı bankalardan kaynaklanmaktadır.

- Yeni bankacılık yasası ile bankaların şube açma izin ve yükümlülükleri arttırılmış ve zaman içinde enflasyona göre ayarlanabilir bir duruma getirilmiştir.

- Çeşitli düzenlemeler ile, oy hakkının büyük ortaklar elinde toplanması önlenmeye çalışılmıştır.

(23) ÖCAL, Agm.

- Bankaların gözetim ve denetimini de ilgilendiren, özel denetçilik müessesesi uygulamaya konulmuştur.

- Özel finans kuruluşu olarak adlandırılan kurumlar, bankacılık sistemine dahil edilmiştir.

1980'li yıllarda önem kazanan diğer bir gelişme de teknolojinin bankacılık kesiminde daha yaygın bir şekilde kullanılmasıdır. Artan rekabet, özellikle bilgisayar yaygın olarak kullanmanın sağladığı verimlilik artışları, tüm bankaları, teknolojinin getirdiği üstünlüklerden yararlanmaya yöneltmiştir.

Teknoloji alanında önemli bir girişim, Merkezi Brüksel'de bulunan "Dünya Bankalar arası Mali Telekomünikasyon Kurumu"na (SWIF) bankalarımızın büyük bir çoğunluğunun üye olmasıdır. Bu sistemin sağlayabileceği iletişim hizmetleri; müşterinin transfer emirlerini, döviz teyitlerini, kredi ve borç teyitlerini, raporları, tahsilatları, akreditifleri, bankalar arası menkul değer işlemleri ile ilgili dökümleri, mesaj iletilmelerini, çok kısa bir sürede gerçekleştirmektedir.

Günümüzde birçok bankanın kullanıma soktuğu "Reuters" cihazı da son zamanlarda yaygınlaşmış bir araçtır. Özellikle Reuters'in bankaların döviz piyasalarında "Arbitraj" işlemlerini yapma esasına göre geliştirdiği sistem yaygın olarak kullanılmaktadır.

Birçok bankanın uygulamaya koyduğu "24 Saat Bankacılık" sloganı ile yaygınlaştırılan otomatik para ödeme makinaları (ATM) da bankacılık alanında teknolojinin hizmete koyduğu önemli bir gelişmedir. Günün 24 saatinde hizmet veren bu cihazlar ile para çekip, yatırabilmek, havale ve virman işleri yaptırabilmek, bakiye öğrenebilmek banka şubelerine girip personel ile temas kurmadan mümkün olabilmektedir.

1980 yılından sonraki gelişmeler incelendiğinde dikkati çeken diğer bir gelişme, tüm dünyada

finansal araç gelişmesine (financial innovation) bağlı olarak çok yeni finansal tekniklerin bankacılık alanında uygulanmasıdır. Bunlar arasında leasing, forfaiting, faktoring, swap gibi teknikler giderek yaygınlaşmaktadır.

TC. Merkez Bankası öncülüğünde, para ve döviz piyasalarında da önemli gelişmeler uygulamaya konulmuştur. Bankalar arası para piyasası (Interbank), döviz ve efektif piyasaları, altın piyasası, ekonomide liberalizasyon ve Avrupa Topluluğuna uyum amaçları doğrultusunda oluşturulan sistemlerdir. Interbank piyasasının devreye girmesiyle, bankaların Merkez Bankası kaynaklarına olan ihtiyaçları azalmıştır. Piyasa sayesinde, Türk bankacılığındaki para hareketleri banka banka izlenebilmekte, her bir bankanın günlük para ihtiyacı veya fazlası durumu önceden öğrenilebilmekte, ekonominin likidite ihtiyacı her an için bilinebilmektedir.

Yine bu piyasa sayesinde bankalar arası döviz ve efektif hareketleri düzenlenmekte ve bankacılık alanındaki döviz ve efektif kaynakları daha verimli kullanılabilir. Döviz ve efektif alım-satımı yapılarak TL'nin yabancı paralara karşı değerinin, piyasa ekonomisi kurları çerçevesinde belirlenmesinin amaçlandığı bu piyasada, TC. Merkez Bankası aracılık görevini yürütmektedir.

Bu piyasalara; Bankalar, özel finans kurumları ve Bakanlıkça tesbit ve tayin olunan "yetkili müesseseler" katılabilirler. Piyasalarda en az işlem limiti, dövizde 200.000.- ABD Doları veya eşiti döviz, efektif işlemlerde 50.000.- ABD Doları veya eşiti dövizdir. Piyasadaki kuruluşların gerçekleştirilmek istenen işlemlerle ilgili teklif ve talepleri ile bunların en uygunları, bilgisayar sistemi ile tüm kuruluşlara iletilmekte ve anında bilgi sahibi olmaları sağlanmaktadır. Diğer kurumlar gibi Merkez Bankasının teklif ve talepleri de aynı biçimde işlem görmektedir.

1989 yılında uygulamaya konulan altın piyasası da özellikle halkın dövize olan aşırı talebini azaltmak ve bu işi yasa dışı yollardan yapanların aşırı kazançlarını önlemek, ayrıca yapılan işi yasallaştırmak için Merkez Bankasının önderliğinde bankalarca faaliyet gösterilen bir piyasadır.

Görülmektedir ki, 1980 sonrası uygulamalar, bankacılık alanında, kurumsal, teknolojik ve fonksiyonel açılardan çok önemli değişiklikler içermektedir.

2- Sermaye Piyasası Alanında Yapılan Düzenlemeler

Sermaye piyasası Türkiye'de ilk kez 8.7.1981 gün ve 2489 Sayılı "Sermaye Piyasası Kanunu" ile düzenlenmiştir. Kanunun amacı,

- Tasarrufların taşınır değerlere yatırılması yoluyla, halkın ekonomik kalkınmaya etkin ve yaygın katılımını sağlamak.

- Sermaye piyasasının güven, açıklık ve kararlılık içinde çalışmasını sağlamak.

- Tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak.

Yasa konu itibarı ile sermaye piyasasındaki anonim şirketler ile ilgili özellikleri, taşınır değerlerin halka satışını ve sermaye piyasası yardımcı kuruluşlarının düzenlenmesini ve örgütlenmesini içerir.

a- Yardımcı Kuruluşlar :

1- Aracı Kurumlar :

Menkul kıymetlerin, kıymetli evrakların mali değerlerini temsil eden menkul kıymetleri ve değerli evrakları ihraç edenlerin mali yükümlülüklerini içeren belgelerin, başkası adına, kendi hesabına alım-satımını yapan kurumlardır. (m. 31 a) (24)

(24) İhan ULUDAĞ, "Sermaye Piyasası", TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SEKTÖREL GELİŞMELER, TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU, Ankara, 1992, s.167-183

Aracı kurumların, kuruluş izni alabilmeleri için aşağıda belirtilen şartlar aranır.

- Anonim ortaklık olarak kurulmuş olmaları.
- Hisse senetlerinin tamamının nakit karşılığı çıkarılmış olması.
- Hisse senetlerinin tamamının nama yazılı olması.
- Kurucularının müflis olmadığı ve yüz kızartıcı bir suçtan dolayı hükümlülüklerinin bulunmadığının tesbit edilmiş olması.
- Esas sözleşmelerinin kanun hükümlerine uygun olması.
- Kuruluşları için ilgili Bakanlığın uygun görüşünün alınmış olması.

Aracı kurumlar, menkul kıymetlerin ve diğer kıymetli evrakların alım ve satımını yaparken aracılık işlemlerini üç şekilde yerine getirirler.

- Bankalar ve Menkul Kıymetler yatırım ortaklıkları hariç, mali konularda faaliyet gösteren mevcut veya kurulacak anonim ortaklıklara ödenmiş sermaye ve yedek akçeleri toplamının % 25'ini aşmamak üzere iştirake bulunmak. (Ancak bu tür ortaklıklarda sermayenin veya oyların % 10'undan fazlasına sahip olamazlar.)

- Menkul kıymetler, diğer kıymetli evrak, yatırım ve finansman gibi konularda danışmanlık hizmetleri yapmak.

- Menkul kıymetler, diğer kıymetli evraka ilişkin saklama, anapara, faiz, temettü vb. gelirlerin tahsili, opsiyon haklarının kullanılması hizmetlerini yapmak.

- Hisse senetlerinden doğan oy haklarını, yazılı direktiflere uygun olarak senet sahipleri adına kullanmak.

2- Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları (MKYO)

Sermaye Piyasası Kanununun 33'ncü maddesine göre bu ortaklıklar, menkul kıymet portföyü

işletmek üzere kurulan anonim ortaklıklardır. Menkul kıymetler yatırım ortaklıklarına ilişkin Sermaye Piyasası Kurulunun 27.11.1983 tarih ve 18234 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan seri VI. nolu tebliğinde kuruluşların, kuruluş koşulları, kuruluş işlemleri, yapabilecekleri ve yapamayacakları işler açıklanmıştır. Bunları kısaca belirtelim.

Kuruluş Koşulları :

- Anonim ortaklık biçiminde ve kayıtlı sermayeli olarak kurulacaklar.
- Kuruluş sermayesi en az 5 milyar olacaktır. (Alt sınır Maliye ve Gümrük Bakanlığınca belirlenir.)
- Pay senetleri nakit karşılığı çıkartılacaktır.
- Kurucuların müflis olmamaları ya da yüz kızartıcı suçtan dolayı hüküm giymemiş olmaları ve ödeme güçlüğü içinde bulunan bankerler arasında bulunmamaları.

Yapabilecekleri İşler :

- Menkul kıymet konusunda danışmanlık yapmak.
- Menkul kıymetlerin anapara, faiz ve kârlarını ödemek.
- Menkul kıymetleri muhafaza etmek.
- Menkul kıymetlerin anapara, faiz ve kârlarını tahsil etmek.
- Hisse senetlerinden doğan hakları yazılı izin ile kullanmak.

3- Menkul Kıymet Yatırım Fonları

Menkul Kıymetler Yatırım Ortaklıklarının, yasada belirlenen (SPK mad. 34) anonim ortaklık şeklinde kurulmaları mümkündür. Ancak menkul kıymetler yatırım fonunun kesinlikle ve ancak bankalar tarafından kurulmaları gerekmektedir. (SPK. mad. 35/2)

Bu fonlar "halktan katılma belgeleri karşılığında toplanacak paralar ile" riskin dağıtılması ilkesi ve inançlı mülkiyet esaslarına göre belge sahipleri hesabına "Menkul Kıymet Portföyü İşletme" görevini üstlenmektedir.

Fonun, bankadan ayrı bir tüzel kişiliği yoksa da, korunması ve saklanmasından yönetici bankanın, borçlar hukukundaki vekalet sözleşmesi çerçevesinde sorumlu olduğu, ayrı bir mal varlığı vardır. (SPK. mad. 35/3) Banka yatırım fonu kurmak için en az koşulları yasada belirlenen (SPK. mad. 37) bir iç tüzük hazırlayıp Maliye ve Gümrük Bakanlığından izin almak zorundadır. (SPK. mad. 36) Fon tüzüğünün ticaret siciline kayıt ve ilanı gereklidir. (SPK. mad. 38)

b- Menkul Kıymet Borsaları :

Borsalar; Büyük ticaret merkezlerinde, belirli zamanlarda, belirli ticaret dalları ile uğraşan tüccar ve üyelerin bir araya gelerek yasal ilkeler çerçevesinde taşınır değer fiyatlarını kararlaştırdıkları yerlerdir. Borsaların pazar ve panayırlardan başlıca farkı taşınır değerlerin veya malların hazır bulundurulmasına gerek duyulmaksızın örnek üzerine alım-satım yapılabilmesidir. Menkul kıymet borsalarında kote ettirilmiş tahvil ve pay senetlerinin alım-satımı yapılır. Özellikle Batı Avrupa Devletlerinde borsa, devletin yasayla düzenlediği resmi bir kuruluştur.

Türkiye'nin tek menkul kıymet borsası 1984 yılında İstanbul'da faaliyete geçmiş ve 1929 yılında 1447 Sayılı Yasa ile düzenlenmiştir. 91 Sayılı KHK ile (Resmi Gazete 18183/6.10.1983) menkul kıymet borsalarında yeni düzenlemeler yapılmıştır. KHK'de "Menkul Kıymetler Borsaları" menkul kıymetlerin, alım-satımı, fiyatlarının tesbiti ve ilanı işleriyle yetkili olarak kurulan, tüzel kişiliği bulunan bir kamu kurumu olarak tanımlanmıştır. Borsalar Sermaye Piyasası Kurulunun

denetiminde çalışırlar. Sermaye piyasası konusundaki bu açıklamalardan sonra, piyasanın Türkiye'de gelişimi ve sorunları hakkında şunları söyleyebiliriz.

Çeyrek yüzyılı aşkın bir süredir ihtiyacı dile getirilen sermaye piyasası bugün Türkiye'nin vazgeçemeyeceği gerçekleri arasına girmiştir. Enflasyonun disiplin altına alınması ve böylelikle sanayi yatırımcılığına açıkça etkisi görülen yüksek faiz uygulamasının frenlenmesi halinde Türkiye'de sermaye piyasasının boyutu süratle genişleyecektir.

- Batılı ülkelerde sermaye piyasasının motor işlevini gören ve "Kurumsal Yatırımcı" olarak nitelendirilen sigorta şirketleri, Emekli Sandığı, vakıf ve yardımlaşma kurumlarının sermaye piyasasındaki etkinlikleri ülkemizde beklenen düzeyde değildir. Bu kurumlar ellerindeki fonları kullanma ve yönlendirmede yeterince özerk değildirler. Batının çoğulcu demokrasilerinde Merkez Bankaları, üniversiteler ve ellerinde yatırım potansiyeli bulunan kurumların, kamu otoritesine karşı asgari düzeyde belirli bir özerklikle donatılmaları, sistemin doğal yapısının sonucu olarak kabul edilir. Bu kurumlarda kendi fonlarını işletmede karar organlarına müdahalenin belirli bir sınırı taşmaması gerekir. Bu tür müdahalelere belirli sınırların konması durumunda Türkiye'de de kurumsal yatırımcılardan, sermaye piyasasında daha etkin aktivite beklenebilir.

- Özellikle Kamu ağırlıklı taşınır değerler bakımından, faiz politikasına; çeşitli yatırım getirileri arasında kârlılık-risk dengesinin kurulmasına yardımcı olacak bir nitelik kazan-dırılmalıdır. Oysa Türkiye'de aslında enflasyon riskinden başka hele hiçbir ödenme riski bulunmayan kamu taşınır değerlerine, riskli özel yatırımlarının da üstünde getiri imkanları tanınmaktadır. Böylesine riskli sınırlı kamu borçlanma senetlerine geçen yıllarda Türk Sermaye Piyasasında, riskli bir yıllık banka mevduatına göre bile 3-4 puan

fazla getiri imkanı tanınmıştır. Bunun sonucu olarak son yıllarda sermaye piyasasının imkânlarını geniş oranda kamu borçlanma senetleri absorbe etmiş ve devletin iç borçlanması süratli bir şekilde artmıştır.

- Sermaye piyasasında küçük yatırımcıyı yönlendirebilecek bilgi akımının sisteme bağlanması ve analiz kurumlarının yaygınlaştırılması yoluyla sermaye piyasasının gelişimini, taşınır değerler tek tek değerlendirilmesi bilgilerinin kullanılma sınırlarının genişletilmesi gereklidir. Bu da dış denetim hizmetlerinin sınırlı kurumların tekelinden çıkarılarak, finansal tabloların bağımsız denetçiler tarafından değerlendirilmesinin uygulamaya konulmasını gerektirir. Kısacası yatırımcıya güvenli bilgiler sağlayacak "Yatırım Danışmanlığı" kurumunun oluşturulması gerekmektedir.

- Özelleştirilecek KİT'lerin pay senetlerinin satışlarına geçilmesi de borsanın eksikliğini gidermede önemli katkılar sağlayacaktır.

- İstanbul Menkul Kıymetler Borsası işlem yöntemlerinde de ciddi değişikliklerin yapılması ve öncelikle de devamlı işlem yapıcıya (continuous auction) geçilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Gelecek dönemlerde borsayı etkileyecek belli başlı gelişmeler şunlar olacaktır. (25)

- Sermaye piyasası kanununda yapılacak değişiklikler, oydan yoksun, kârdan imtiyazlı hisselerin ve gayrimenkul yatırım fonlarının çıkarılabilmesi, şirket yetkilerinin "içerden öğrenenlerin ticareti" adı verilen spekülative kâr yaratan teşebbüsleri tesbit edildiği takdirde bu kişilere hapis cezası verilmesi, eski ve yeni hisse senedi farkının ortadan kaldırılarak, her iki hisse senedine aynı oranda temettü ödenebilmesi, derecelendirme (rating) kuruluşlarının kurulabilmesi,

(25) ULUDAĞ, Agm.

takas ve saklama şirketi kurulabilmesi için ortam oluşturulması,

- Borsanın teknoloji yönünden geliştirilmesi; işlem hacminin arttırılabilmesine, işlem hatalarının en aza indirilmesine ve emirlerin alım-satım sistemine girildiği anda fiyat bilgilerinin ilgililere gönderilmesine imkân veren önemli rekabet avantajları sağlayabilecektir.

- Kurulacak yeni piyasalar, kambiyo, altın ve mevcut piyasalarda işlem gören ürünlerin türevi olabilecek "Hisse senedi endeksli vadeli işlem piyasası" ve Türk lirası ile belli başlı yabancı paraların daha önceden belirlenmiş ileriki bir tarihte alım-satımın yapılabileceği piyasalar olabilir.

3- Dış Ticaret ve Kambiyo Uygulamaları Alanında Yapılan Düzenlemeler :

1980 sonrası dönemin temel felsefesi; ifadesini, 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan ve iktisat tarihimize 24 Ocak Kararları diye geçen yeni ve kapsamlı bir istikrar programında bulmuştur. 24 Ocak Kararları;

- Ekonomik politika kararlarının alınmasında ve uygulanmasında hatalar, eksiklikler ve gecikmeler olduğu,

- Enflasyonun hızlandığı,

- Petrol ve enerji yetersizliği, ulaşım darboğazı, ithal girdilerinin yokluğu ve finansman sıkıntısı yüzünden kapasite kullanımının azaldığı,

- İhracatın giderek durgunlaştığı,

- Dış borçların ve özellikle kısa vadeli dış borç yükünün ağırlaştığı,

- İşsizliğin arttığı,

- Vergi yükünde adaletsizliğin fazlalaştığı, bir dönemde yürürlüğe konulmuştur. Kararların açıklanan kısa vadeli hedefleri arasında;

- Mal darlıklarını gidererek kuyrukları kaldırmak,
- Enflasyonu aşağı çekmek,
- İhracatı arttırmak, dış ticaret açığını küçültmek,
- Büyüme hızını yeniden pozitif yapmak ve yükseltmek,
- Piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak.

Yer alıyordu. 24 Ocak Kararlarının konu açısından taşıdığı önem, 1960'lı yıllardan 1980 yılına kadar izlenmiş olan içe dönük sanayileşme stratejisinin içerdiği ithalatı kısıcı dış ticaret politikalarından, ihracatı teşvik edici, ithalatı serbest bırakıcı yeni dış ticaret politikalarına geçişin olmasındandır.

a- Döviz Kuru Politikası :

24 Ocak kararlarının yürürlüğe konulmasından sonra, 1970'li yıllara nazaran daha değişik bir döviz kuru politikası izlenmeye başlamıştır. 25 Ocak 1980 tarihinde yapılan % 33 oranındaki devalüasyon bir tarafa bırakılacak olursa 1 Mayıs 1981 tarihine kadar Türk parasının, yabancı paralar karşısındaki değerinin sık sık % 1,5 - 5,5 oranları arasında değiştirilmesi biçiminde "esnek kur politikası" uygulanmıştır. 1 Mayıs 1981 tarihinde TC. Merkez Bankası, Türk parası ile yabancı paralar arasındaki pariteyi "Uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeler esas alınmak suretiyle her gün tesbit ve ilan etmeye" yetkili kılınmıştır. 1984 yılında getirilen "esas kur" uygulaması ile de TC. Merkez Bankası bütün konvertibl döviz kurlarının her gün açıklanması yerine sadece TL'nin ABD Doları karşısındaki esas kurunu belirlemeye başlamış, ticari bankalara da bu kur üzerinden belli bir marjla serbestçe döviz alım-satımı yapma yetkisi tanınmıştır. 29 Haziran 1985 tarihli resmi gazetede yayınlanan TC. Merkez Bankası Genelgesi ile de "bankaların ticari ve

gayri ticari işlemler ile bankalar arası işlemlerde uygulayacakları döviz ve efektif alış-satış kurlarını serbestçe tesbit edebilecekleri" bildirilerek paramızın dış değeri Kambiyo Piyasasında bir çeşit dalgalanmaya bırakılmıştır. (26)

1986 yılının ilk üç ayında Türk Lirasının dış değeri üzerindeki baskılar artınca Mart ayında, bankaların kendi kurlarını tesbit etme serbestisi daraltılmış, bunların belirleyecekleri kurların Merkez Bankası kurlarının en çok % 1 altında ya da üstünde olması ilkesi getirilmiştir. Bu ilke de Ekim ayında yeniden değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre Merkez Bankası döviz satış kurunu günlük olarak belirleyecek, alış kurunu ise, satış kurunun % 5 altında tesbit edecektir.

1987 yılında da döviz kurlarının belirlenmesi yöntemi değişmemiştir. Bankalar, döviz satış kurları Merkez Bankasının günlük olarak belirlenen satış kurunu aşmamak şartıyla, kendi işlemlerinde uygulayacakları döviz alış kurlarını serbestçe belirlemişlerdir. Ancak Ocak 1987 yılında, Bankalar dışında döviz işlemleri yapmaya yetkili müesseselere, döviz alış ve satış kurlarını, Merkez Bankasının satış kurunun en fazla % 2 üzerinde belirleme imkanı tanınmıştır.

1988 yılında Merkez Bankası bünyesinde açılan döviz ve efektif piyasaları ile, kurların piyasa koşulları altında belirlenmesi sistemine geçilmiştir.

1989 yılında, Bakanlar Kurulunun kabul ettiği 32 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kararla Türk Lirası ve yabancı paralar ile yapılan uluslararası ödeme, işlem ve transferler üzerindeki kısıtlamalar büyük ölçüde kaldırılmıştır.

1980'li yılların liberalleşme sürecinin sonuçlarından sayılabilecek bu tedbirlerin uluslararası para fonuna (IMF) bildirilmesiyle paramız sözkonusu kuruluş tarafından 22 Mart 1990 tarihinde "Konvertibl" ilan edilmiştir.

DÖVİZ KURLARI (X)

YIL	DOLAR/TL	YILLIK DEĞİŞİM (%)	DM/TL	YILLIK DEĞİŞİM (%)
1983	224,0	39,2	87,6	32,3
1984	364,9	62,9	128,0	46,1
1985	518,3	42,1	179,3	40,1
1986	669,4	29,1	310,6	73,3
1987	855,7	27,8	477,9	53,8
1988	1.420,8	66,0	809,9	69,5
1989	2.120,8	49,3	1.130,0	39,5
1990	2.607,6	23,0	1.620,6	43,3

(X) Yıllık Ortalama Değerler

KAYNAK : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
İktisadi Rapor 1991 s.102 Tablo. 88

TOB Birliğinin hesaplamalarına göre, ülkemizde döviz kurlarında meydana gelen artışlar 1990 yılında enflasyon oranının hayli gerisinde kalmıştır. Enflasyon oranı % 53,1 olurken Dolar/TL kurunun artış oranı % 23, DM/TL kurunun artış oranı % 43,4'te kalmıştır.

b- Dış Ticaret Politikası :

1978-1979 yıllarında Türkiye'nin yaşadığı ekonomik bunalımın başlıca etkenlerinden birinin dış ticaret açığı olması, 1980'li yıllarda Kamu otoritelerini bir yandan ihracatı özendiren diğer yandan da ithalatı giderek libere eden bir dış ticaret politikası izlemeye yönlendirmiştir. Bu dönemde ihracat çeşitli araçlarla teşvik

edilmiştir. İhracatı teşvik tedbirleri kapsamlı bir sınıflandırma yapıldığında yedi anabaşlık altında toplanabilir. (27)

- 1- İhracatta pirim sistemi
- 2- İhracatta vergi iadesi ve vergi muafiyetleri
- 3- Girdi teşvikleri
- 4- Devlet pazarlama yardımı
- 5- Kambiyo rejiminde yapılan düzenlemeler
- 6- Döviz kuru politikası, günlük kur uygulaması
- 7- Diğer teşvikler

İhracat teşvikleri 1980'li yıllar boyunca, dışa açık ekonomi oluşturma temel stratejisi doğrultusunda devam ettirilmiştir. Fakat uygulamada karşılaşılan sorunlar ve kötüye kullanma nedeni ile vergi iadesi Nisan - Aralık 1988 döneminde kademeli olarak kaldırılmıştır. O tarihten beri ülkemizde ihracat; Türk İhracat ve İthalat Bankasının (Eximbank) tercihli kredileriyle teşvik edilmektedir. Bu dönemde ithalatın serbestleştirilmesine, 4 Ağustos 1958 istikrar programından beri uygulanan ithalat kotalarının, 1984 yılında kaldırılması ile başlanmıştır. Daha sonra ithal edilebilecek maddeler arasında müsaadeye tabi mallar listesi giderek daraltılmış ve ithalat rejimi libere hale getirilmiştir. 1990 yılından itibaren de ithalat teminatı uygulamasına tamamen son verilmiştir. (28)

(27) Davut AYDIN, "Liberal Politikaların, Bankaların Mali ve Ekonomik Göstergelerine ve Gösterge Dağılımlarına Etkileri", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI YAYIN NO- 459, Eskişehir, 1990, s. 7

(28) TÖRE, Agm.

DIŞ TİCARET VERİ VE GÖSTERGELERİ (1980-1990) (Bin Dolar)

YIL	İTHALAT	İHRACAT	DIŞ TİCARET DENGESİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1980	7.909.443	2.910.122	- 4.999.321	36,8
1981	8.933.365	4.702.934	- 4.230.431	52,6
1982	8.842.664	5.745.973	- 3.096.691	65,0
1983	9.235.001	5.727.833	- 3.507.168	62,0
1984	10.756.922	7.133.602	- 3.623.320	66,3
1985	11.343.375	7.958.008	- 3.385.367	70,2
1986	11.104.770	7.456.424	- 3.648.046	67,1
1987	14.157.805	10.190.047	- 3.967.758	72,0
1988	14.335.396	11.662.021	- 2.673.375	81,0
1989	15.792.143	11.624.692	- 4.167.520	73,6
1990	22.302.261	12.959.288	- 9.342.973	58,1

KAYNAK : DİE, İstatistik Göstergeleri, 1923-1990
Tablo XV-2 s.294

Tabloda görüleceği gibi ihracatımız 1980 yılında 2.910 Milyon Dolar iken, 1990 yılında 12.959 Milyon Dolara yükselmiştir. Bu da 1980-1990 döneminde ortalama % 17,5 bir artışa tekabül etmektedir. Cumhuriyet tarihimizin başka hiçbir on yılında bu kadar hızlı ihracat artışı kaydedilmemiştir. Üstelik bu gelişme ikinci petrol krizinin, dünya ekonomisini ve ticaretini durgunluğa soktuğu bir dönemde sağlanmıştır.

Ana Mal Gruplarına Göre İthalat
(1980 - 1990)

(Dolar Değerleri Üzerinden Hesaplanmış % Paylar)

Y I L	YATIRIM MALLARI	TÜKETİM MALLARI	HAMMADELER
1980	20,0	2,1	77,9
1981	24,7	2,0	73,3
1982	26,3	2,1	71,6
1983	25,1	2,6	72,3
1984	24,7	4,4	70,9
1985	22,9	8,0	69,1
1986	31,3	8,6	60,1
1987	27,0	8,2	64,8
1988	27,8	7,8	64,4
1989	24,3	8,7	66,8
1990	26,5	12,9	60,4

KAYNAK : DİE, İstatistik Göstergeleri, 1923-1990
Tablo XV-4, s. 297

1980'li yıllarda ithalatımızın anamal gruplarına göre dağılımını sergileyen yukarıdaki tabloda, bu dönemdeki liberasyon çalışmalarının sonuçlarını görmek mümkündür. Tüketim mallarının toplam ithalatımız içindeki payı 1980 yılında % 2,1 iken, 1990 yılında % 12,9'a yükselmiştir. Bu dönem içinde hammadde ithatındaki düşmenin nedeni ise, bazı yıllar petrol ithalatımızdaki azalma ile, dünya petrol fiyatlarının bu dönemde gerileme sürecine girmesindedir.

İhracatın GSMH İçindeki Payı
(1980-1990) (Milyon TL)

YIL	GSMH	İHRACAT	PAY (%)
1980	4.435.153	221.498	5,0
1981	6.553.596	530.716	8,1
1982	8.735.010	937.311	10,7
1983	11.551.860	1.298.945	11,2
1984	18.374.840	2.608.332	14,2
1985	27.796.757	4.152.927	14,9
1986	39.369.505	5.012.345	12,7
1987	58.364.782	8.844.331	15,1
1988	100.582.185	16.809.242	16,7
1989	170.633.211	24.819.337	14,5
1990	284.176.256	34.070.324	12,0

Kaynak : DİE, İstatistik Göstergeleri, 1923-1990,
Tablo XV-3, s. 295

Yukarıdaki tablo 1980'li yıllarda (TL) cinsinden GSMH ve ihracat değerleri ile ikincinin birinciye oranlamasıyla bulunmuş yüzde payları sergilemektedir. Görüldüğü gibi, 1980 yılında % 5 olan bu pay 1981'de % 8,1'e çıkmıştır. Daha sonra ihracatımızın GSMH içindeki payının 1988 yılında % 16,7'ye kadar çıktığını, fakat 1990 yılında yeniden % 12'ye düştüğünü görüyoruz. Şüphesiz bu düzey bile başlangıç yılı olarak alınan 1980'e göre çok önemli bir gelişmeyi sergilemektedir.

III. BÖLÜM

TÜRKİYEDE PİYASA EKONOMİSİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

Bu bölümde serbest piyasa ekonomisinin şartlarını belirleyen ölçüleri teker teker ele alıp ekonomimizin bu temel ölçülere ne derecede uyup-uymadığı üzerinde durulacaktır.

A- PİYASA EKONOMİSİ KOŞULLARI

1- Ekonomik Karar ve Tercih Serbestliği:

Tercih ve karar serbestliğinin birinci şartı, çalışıp-çalışmama serbestliğidir. Bu anlamda ülkemizde, Anayasa ve demokratik düzenin sağladığı haklar çerçevesinde geniş bir serbestlik vardır. Çalışıp-çalışmama serbestliğini daha da genişletip "kişilerin ve özel kuruluşların sahip oldukları, gelir yaratan her türlü aracı, emek de dahil olmak üzere, üretimde kullanıp-kullanmama serbestliği" (1) olarak tanımlayabiliriz. Buna göre;

a- Ülkemizde, çalışma gücüne sahip olan bir kişi, emeğini yani üretim gücünü kullanıp-kullanmama hususunda tam serbestliğe sahiptir. Kısaca ülkemizde "çalışma zorunluğu" diye bir şey yoktur. Buna ek olarak, kişiler istediği yerde, istediği işte

(1) KILIÇBAY, Türkiye'de Piyasa,, s. 42

eğer istihdam edilirse çalışma hak ve serbestliğine sahiptirler.

b- Ülkemizde, kişiler ve özel kuruluşlar sahip oldukları taşınmaz, üretken malları kullanma ve üretime arz edip-etmeme serbestliğine de sahiptirler. Örneğin; bir çiftçi tarlasını yıllarca ekmediği gibi, kiraya vermeme hakkına da sahiptir. Kişiler, evlerini, iş yerlerini kiraya vermeden dilediği sürece boş tutma serbestliğine de sahiptirler.

c- Ülkemizde, müteşebbis olan bir kişi, fabrikasını, alet ve teçhizatını isterse kullanır, isterse kullanmaz veya isterse dilediği sürece kullanır. Yani isterse bir yıl boyunca çalışır, isterse bir hafta çalışır veya hiç çalışmaz. Bu konuda tamamen hürdürler.

d- Yine ülkemizde, nakdi tasarrufu olan bir kimse, bunu isterse faiz ile borç verir. İsterse doğrudan yatırıma yöneltir. İsterse tasarruflarını nakit olarak veya herhangi bir şekilde elinde tutar. Bu konuda da tamamı ile hürdür.

e- Bilgili, güçlü ve yetenekli bir müteşebbis, isterse istediği alanda iş kurabilir. İsterse işini bırakıp çalışmayabilir.

f- Yine serbest piyasa ekonomisinin temel özelliklerinden olan, tasarruf edebilmek ve harcama yapabilmek serbestliği de ülkemizde tam anlamı ile vardır. Kişiler, aileler ve özel kuruluşlar, gelirlerinin diledikleri bölümünü tüketime ayırmak ve diledikleri tüketim mallarından diledikleri kadar satın almak hakkına sahiptirler. Ekonomimiz bu anlamda da tam bir serbestliğe sahiptir. Örneğin; Tasarruf etmek veya tüketmek, tasarruflarını dilediği alana yöneltmek, yani, taşınmaz mal satın almak, kıymetli maden veya mücevherat satın almak, doğrudan yatırım yapmak, hisse senedi satın almak, tahvil almak, bankaya yatırmak ve parayı elde tutmak serbestliklerine ülkemizde kişiler, aileler ve özel kuruluşlar tam anlamı ile sahiptirler.

Ɔ Kısaca, Türk ekonomisinde Anayasa ve demokratik gelenekler çerçevesinde, emeğin, kapitalin, teşebbüs gücünün, toprak ve nakdi kapitalin (paranın) üretim amacı ile kullanılması zorunluluğu yoktur. Herkesin dilediği alanda iş yapmak serbestliği, ana çizgileri ile temel bir hak olarak varsa da, bu serbestlik çok sayıda sınırlamalara maruz bırakılmıştır. İşin mahiyetine göre merkezi idareden veya yerel idareden izin almak gerekmektedir. Ekonomimizde, ekonomik şartlar ve imkânlar müsait olsa bile istenilen faaliyet alanına girmek kolay değildir. Bunun dışında "Teşvik Tedbirleri" denilen özendirici tedbirler, bazı alanlarda bilinçli olarak yapılan caydırıcı etkenler, iş yapma faaliyetlerini engellediği gibi, genellikle ekonomi hakkında bilgisizlik, gerçek müteşebbis sayısının sınırlı olması, teşebbüs serbestliğini tamamen ortadan kaldırmaya bile ondan yararlanma şanslarını azaltmaktadır. Ayrıca ekonomimizde, iş alanları, bunların özellikleri hakkında bilgi toplayacak, toplanan bilgiyi müteşebbislere aktaracak "haber merkezleri" yok denecek kadar azdır. Birikmiş bilgi ve bilgi akımı yetersizliği teşebbüs serbestliğinden yararlanma hakkını fiilen azaltmaktadır. Ekonomimizde teşebbüs serbestliği kanunlarla konulmuş bir hak olmasına rağmen, ekonomik şartlar bu haktan yararlanmaya elverişli olmayan özellikler arz etmektedir. Ülkemizde kanunla yasaklanan üretim dalları ve faaliyet kolları ile devlet tekelinde bulunan alanlara girmek sözkonusu değildir. Bunun dışında girişi serbest faaliyet alanlarına bile girmek ve istenilen faaliyet alanında iş kurmak sanıldığından çok daha zordur. Bunun sebeplerini de şöyle sıralayabiliriz.

- Birincisi, bürokratik mekanizmanın engelidir. Bu engel çok önemlidir. Bunu bilenler, daha baştan bu mekanizmayı aşamayacaklarını düşünerek işten vazgeçmektedirler.

- İkinci engel, iktisat politikalarında ve planlarda açıklanan tercihlerdir. İktisat

politikaları ve planlarla sağlanan "özendirici ve caydırıcı tedbirler demeti" piyasanın kendi işleyişi ve fiyat mekanizması ile belirlenen normal çekicilik derecelerini değiştirmektedir.

Sermaye yetersizliği, yeni sermaye bulma güçlüğü, sermaye piyasasının henüz tam anlamı ile kurulamamış olması, müteşebbislerin dünya bilgilerinin kıtlığı ve dışa açılmanın kanuni engelleri, işi büyütmenin ve dışa açılmanın önüne set çekmektedir. Bilindiği gibi ekonomimizdeki şirketlerin önemli bir bölümü aile serveti ile desteklenen aile şirketleridir. Piyasaya girmek ve işi büyültmek isteği, aile imkanları ile sınırlıdır. Birçok aile şirketleri hüviyetlerini değiştirip, başka şirket biçimine girme yerine, kendi imkanları içinde kalmayı tercih etmektedirler.

Ülkemizde serbest rekabete dayalı bir piyasa ekonomisinin kurulmasını önleyen en büyük faktörlerden birisi de, dışa nisbeten kapalı olmamızdır. Sanayileşmemiz bile "ihracata" değil, iç piyasaya dönük olmak üzere "ithal-ikamesi" stratejisi ile geliştirilmeye çalışılmış, bu da korumacılığı beraberinde getirmiştir. Böylece sanayi dalları da rekabetten uzak, yarı tekelci hüviyete bürünmüşlerdir. İthalat ve ihracatın, para ve sermaye hareketlerinin çok yaygın olduğu günümüzde, dışa açılmayan teşebbüsün, dış dünya ile ilişki kurmayan ülkelerin sağlam bir piyasa ekonomisine sahip olması çok zordur.

Serbest piyasa faaliyetleri uygulamaları, bu gün milli hudutları aşmış, bilgi ve teknoloji transferlerinin en güvenilir yolu haline gelmiştir. Ülkemizin bu alanda sınırlı imkanlara sahip olması, piyasa ekonomisinin gerektiği gibi, yerleşip, kökleşmesine engel teşkil eden en büyük faktörlerden biri olmuştur. İthalat ve ihracat serbestliğinin piyasa ekonomisinin gelişip-gelişmemesi üzerinde büyük tesirlere sahip olduğu bir gerçektir. İthalat serbestliği iç piyasada, fiyat ve kalite rekabetine yol açarken, ihracat serbestliği de

müteşebbisleri, uluslararası rekabete yöneltir. Bu durum ise, piyasa ekonomisinin, piyasa modelini benimseyen öteki ülkeler standardına uyması zorunluluğunu doğurur. Ekonomimizde, kalkınma stratejileri, planlar, uygulamalar, iktisat felsefesi ve bürokratik engeller, ithalat ve ihracatın yukarıda belirtilen boyutlara ulaşmasını engeller. Buna ek olarak döviz kıtlığı, sıkı döviz kontrolleri de özellikle ithalatı sınırlayan faktörler arasına girmiş ve ekonomimiz 1980 yılına kadar oldukça kapalı sayılabilecek bir özelliğe sahip olmuştur. Bu durumda piyasa ekonomisinin kendi kurallarına uyar biçimde işleyen bütünlüğe sahip olmasını engellemiştir.

2- Mülkiyet Hakkı ve Servet Biçimleri Serbestliği

Ülkemizde, herkes, gelirini dilediği gibi harcama hakkına sahip olduğu gibi, servetini de dilediği biçimde tutma hakkına sahiptir. Bunlar arasında mülkiyet hakkının iki kategorisi özellikle çok önemlidir. Birisi gayri menkul (taşınmaz mal) mülkiyeti, ötekisi ise sermaye mülkiyetidir. Bunlar serbest piyasa ekonomisinin hukuki temelini oluşturan unsurlardır. (2) Özellikle sermaye mülkiyeti Anayasamızda yer almış temel haktır. Türkiye'de herkes taşınmaz mal ve sermaye mülkiyeti hakkına sahiptir. Ancak prensip olarak bu hak vardır. Kişilerin bu haktan yararlanmaları ise, ayrı bir sorundur. Yani dileyenin sermaye sahibi olması sözkonusu değildir. Bu haktan fiilen yararlanma şansı, gelir ve servet dağılışı, ekonomik uygulama, ilgili kanunlar, tüzükler ve yönetmelikler ile sınırlandırılmıştır. Ülkemizde sermaye sahibi olabilmek için büyükçe bir tasarrufu bir işe yatırmak ve onun sahibi veya ortağı olmakla mümkündür. Bunun dışında kalan küçük ve orta tasarruf sahiplerinin tam anlamı ile sermaye mülkiyetine sahip olmaları çok güç hatta irkansızdır.

(2) KILIÇBAY, Türkiye'de Piyasa, s. 43

3- Mal ve Faktör Piyasalarında Tam Rekabet Koşulları

- **Devlet Müdahalesinin En Az Olması** : Serbest piyasa ekonomisi modelinde, Devlet planlı veya plansız olarak ekonomiye müdahale eder. Bu müdahale yasaklama, sınırlama, yönlendirme, özendirme ve caydırma biçiminde ortaya çıkar. Devletin kasıtlı olmayan, başka bir tür müdahalesi daha vardır ki, bu müdahale çağımızda çok önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin; Devlet kamu harcamalarını arttırma gereği duyarsa ve bu harcamaların finansmanını vergilerle, iç ve dış borçlarla karşılama kararı alırsa, ekonomiye dolaylı veya dolaysız olarak müdahale eder. Ülkemizin piyasa ekonomisinin dinamizminden yararlanmasını istiyorsak, kamu maliyesi ile ilgili karar ve uygulamalar ile, iktisat politikası ve plan hedeflerinin bu mekanizmanın işleyişi üzerindeki tesirlerini çok iyi tahmin etmek gerekmektedir. Bu durum ekonomimizin gelişmesi açısından çok önemlidir.

- **Rekabet** : Ekonomimizde "ekonomik rekabetin" kuralları yerleşip-kökleşmemiştir. Rekabet müessesesinin kurallarına göre işleyişini kontrol edecek kamu otoriteleri kurulamamış ve kamuoyu teşekkül etmemiştir. Öte yandan bu alandaki değişimleri, sistematik olarak duyuracak özel haber merkezleri kurulup işletilmemiştir. Ülkemizde birçok alanda faaliyet gösteren ekonomik birimlerde "rakip" düşmanla eş anlamda ifade edilmektedir. Bu durumda piyasa ekonomisinin gelişip yerleşmesinde ve işlemede en büyük engellerden birini teşkil etmektedir.

- **Piyasanın Tam Bir Açıklığa Sahip Olması** :

Piyasanın, tam açıklığa sahip olması şartı, alıcıların ve satıcıların, üreticilerin, mal ve hizmetlerin, kaliteleri, özellikleri ve fiyatları hakkında tam bir bilgiye sahip olmalarını gerektirir. Böylece taraflar, mal ve hizmetleri, kalite ve fiyatları ile, iki boyutlu olarak kıyaslama imkanına kavu-

şurlar. Ülkemizde bu zorunlu şartın aksamasına yol açan çok sayıda sebep vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz. Birincisi; alıcılar, özellikle tüketiciler, piyasayı kendi maksatları uğrunda araştırma isteğine ve hevesine sahip değildirler. Bunda mahalli satıcılar ile dostluk ve arkadaşlıkların büyük payı vardır. İkincisi ise, pazarlama düzenimizdir. Pazarlama düzenimiz mal ve hizmetlerin, fiyatları ve kaliteleri hakkında tam bir bilgi vermekten yoksundur. Bu sektörde görev alanlar çok zaman kasıtlı olarak bilgi vermekten kaçınırlar.

- **Üretimin Büyük Bölümünün Özel Teşebbüs Tarafından Gerçekleştirilmesi** : Piyasa ekonomisinin tam ve mükemmel işleyebilmesi için ulusal üretimin tamamının veya çok büyük bir bölümünün serbest rekabet piyasası içerisinde, özel teşebbüs tarafından üretilmesi gerekir. Bu şart çağımızda, memleketimizde ve bütün dünyada üzerinde en çok tartışılan konu olmuştur. Bu şartı ileri sürenler, devletin yapması zorunlu olan iç güvenlik, dış savunma, eğitim ve sağlık gibi geleneksel kamu hizmetlerinin dışında kalan bütün üretimin serbest piyasa kesimine bırakılmasını gerekli sayarlar.

Serbest piyasa ekonomisini oluşturan şartları inceledik. Bir yanda serbest piyasa ekonomisinin teorik özelliklerini, diğer yanda da ekonomimizin bunlara ne derecede uyan bir yapıya sahip bulunduğunu ele aldık. Vardığımız sonuç şudur. Ekonomimizi serbest piyasa ekonomisi şartlarından uzaklaştıran çok sayıda neden vardır. Memleketimizde, piyasa ekonomisinin uygulanmasını ve bu mekanizmanın dinamizminden yararlanmayı istiyorsak bu aksaklıkların en kısa zamanda giderilmesi zorunludur.

B- PİYASA MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİNİ ENGELLEYEN SEBEPLER

Türkiye ekonomisi; fiyat mekanizmasının, başta "enformasyon" (bilgi) veren sinyal fonksiyonu

olmak üzere, öteki fonksiyonlarını yerine getirebilmesi, böylece ucuz ve hızlı çalışan bir mekanizma haline gelmesini gerektiren yapıya sahiptir. Ancak ekonomimizde bu mekanizmanın iyi işlemini engelleyen sebepler vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz. (3)

a- Önemli üretim alanlarında, özellikle sanayi dallarında tekelleşmeler, oligopoller piyasanın rekabet piyasası olarak gelişmesini önlemektedir. Bu kuruluşlar fiyatları rekabet fiyatlarının üzerinde tutacak güce sahiptirler.

b- Ekonomimizde "kâr" isteği büyüktür. Bunun da çok sayıda sebepleri vardır. Başlıcaları;

- Ekonomik belirsizlik.

- Ekonomideki kontrol mekanizmasının, kararların ve iktisat politikalarının sık sık değişmesi.

- Müteşebbislerin kısa sürede sermayelerini amortize etme eğilimleri.

- İktisadi ufukların darlığı veya kısa vadeli düşünme eğilimi.

Bu ve başka faktörlere bağlı olarak kâr bekleyişi yüksek olan müteşebbis kârı, faiz gibi, ücret gibi görmekte, teşebbüs gücünü, sermayesini ve kâr bekleyişini bir masraf gibi ele alarak arz fiyatını tayin etmektedir.

- Küçük ünitelerde dönem sonu toplam kârdan çok "birim kâr" yani beher ünitenin sağladığı "ünite kârı" karar ve stratejilere esas teşkil etmektedir.

- Ekonomimizde alıcılar, özellikle tüketiciler, yeterince rasyonel, bilinçli, bilgili ve gayretli değildir. Fiyat kalite kıyaslaması zayıftır. Ucuz ve iyi mal satana yönelerek, pahalı mal satana bir sinyal verme gibi bir tutum yaygın değildir.

(3) KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, s. 303

- Pazarlama düzenimiz, mal ve kalite fiyatlarını kıyaslayacak bir strüktüre ve özelliğe sahip değildir.

- Satış üniteleri en yüksek fiyata nişan alan ve ona ulaşmayı sağlayan bir tutum içerisindedir. Fiyat rekabeti alışkanlığı yoktur. Hatta fiyat rekabeti "bozgunculuk" olarak telakki edilmektedir.

- Tüketim malları satan perakende satış ünitelerinde şaşılacak bir haberleşme ve fiyatları en yükseğe doğru eşitleme mekanizması işlemektedir.

c- Birçok alanda yeni kurulan sınıai ünitelerinsayısı sınırlı olduğundan bu alanlarda müteşebbis ve sermaye yeterince bol değildir. Bu yüzden bu sınıai dalları tekel ve oligopol gücüne sahip olarak doğmakta ve çok defa "kıtlik tekeli" meydana gelmektedir. Daha başka bir ifade ile ekonomimizde mal ve hizmetler arzının elastikliği, yani fiyat değişimleri karşısındaki duyarlılığı piyasa ekonomisinde olması gerektiğinden daha zayıftır. Bu sebeple talep artışı karşısında piyasa ekonomisinde görülen hassasiyet, bizim ekonomimizde yoktur.

Şimdi ekonomimizin performansında görülen ve yanlış bir şekilde piyasa ekonomisinin uygulama sonucu olarak yorumlanan enflasyon, ücretler, gelir dağılımındaki çarpıklıklar gibi menfi gelişmeleri ve bu gelişmelerin piyasa ekonomisiyle ilişkilerini kısaca tesbit edelim.

1- Enflasyon :

Dünyada fiyat istikrarının hüküm sürdüğü 1983 ve sonraki yıllarda Türkiye'de enflasyon giderek hızlanmış, Aralık ayları itibarı ile 1987 yılında % 70, 1988 yılında ise % 88'e ulaşmıştır. Bu gün için enflasyon oranı bu oranların biraz altına düşmüş olmakla beraber kabul edilemeyecek

seviyededir. (4) Yüksek oranlı bu enflasyonun ve KİT ürünlerine sık sık yapılan zamların halk arasında; uygulanmaya çalışılan piyasa ekonomisinin kaçınılmaz sonucu olduğu şeklindeki yanlış izlenim yaygınlaşmaya başlamıştır. Enflasyon, yanlış bir teşhis ile sistem olarak ön fiyat kontrollerinin uygulanması ve özel sektörün kârlarını arttırmak maksadı ile tekelci fiyat yükseltmelerine baş vurması şeklinde izah edilmeye başlanmıştır. (5) Gerçekte ülkemizde bu dönemde oluşan yüksek enflasyon ve fiyat zamları piyasa ekonomisi sisteminin değil, uygulanan yanlış maliye, para ve ekonomi politikalarının sonucudur. Bu günkü enflasyonun bu denli yükselmesinde, "kamu sektörü finans dengesinin kurulamaması, aksine bütçe açıklarının giderek artması, bu açıkların artan iç ve dış borçlar yanında, emisyonla ve KİT ürünlerine sık sık yapılan (zamlarla karşılanmaya çalışılması, kamu sektörünün ve kamu harcamalarının ise süratle yükselmesi ve GSMH içindeki payının artması" en önemli rolü oynamaktadır. Giderek yükselen bütçe açıkları piyasa ekonomisinin kaçınılmaz bir sonucu olarak kabul edilemez. Sade bir ifade ile vergi gelirlerinin yeterli ölçüde arttırılmamasının, daha da önemlisi kamu harcamalarının kamu gelirlerindeki artışın çok üstünde yükseltilmesinin kaçınılmaz bir sonucudur. Kamu sektörünün GSMH içindeki payının giderek arttırılması ise, aslında piyasa ekonomisinin kaçınılmaz bir sonucu olmasının çok uzağında, piyasa ekonomisine ters düşen bir fiili uygulamadır.)

2- Ücret Artışlarının Yetersizliği ve Sendikal Haklar :

Bazı işçi sendikalarının 1970'li yıllarda radikal akımlar ve terörle ilişkisi olduğu, doktriner maksatlarla yapılan ve uzatılan grevlerin üretimi ve büyüme sürecini aksattığı gerekçesi ile 1982

(4) DİE, Fiyat İndeksleri ve DPT 1991 Yılı Programı, s. 114

(5) HİÇ, Agm.

Anayasasında ve anayasayı hemen izleyerek çıkarılan 2821 ve 2822 sayılı kanunlarla sendikal haklara sınırlamalar getirilmiştir. Özellikle 1983'ten 1988'e kadarki, dönem içinde ise, nominal ücret artışlarının genel fiyat seviyesi artışlarının altında kaldığı ve reel ücretlerin gerilediği görülmektedir. Bu dönemde toplam ücret ödemelerinin GSMH'ya oranı ise düşüş göstermiştir. Ücret artışları ve grevlerle ilgili sınırlamalar 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin hemen ardından uygulamaya konmuştur. Bu da bir kısım işçi sendikaları tarafından 24 Ocak 1980 kararlarının ve bunu izleyerek piyasa ekonomisinin Türkiye gibi gelişen bir ülkede başarılı bir şekilde uygulanması için işçi ücretlerinin düşürülmesinin şart olduğu şeklindeki yanlış bir kanaatin doğmasına yol açmıştır. Bu iddiaya göre ücretlerin düşük tutulması için sendikal haklara, bunu da izleyerek demokrasiye mutlaka sınırlamalar getirilecektir. Bu yanlış noktalardan hareketle bahis konusu sendikacılar gerek 24 Ocak 1980 kararlarına ve gerekse piyasa ekonomisi sistemine ağır eleştiriler yöneltmişlerdir.

Aslında daha yakın yıllarda özellikle 1989 yılında ve bunu izleyerek 1990 yılında nominal ücretlerde o yıllardaki enflasyon oranının çok üstünde gerçekleştirilen artışlar ve aynı eğilimin 1991 ve 1992 yılında da devam ettirilmesi sonucunda işçilerin durumu (reel ücret seviyesi) bugün 1983 yılına nazaran daha iyi bir düzeye gelmiş bulunmaktadır. 1989 yılındaki yükselme bu sonuca ulaşılmasını tek başına başaramamış, 1990 ve sonraki yıllardaki yükselmelerin 1989 yılındaki yükselmelere eklenmesi ile gerek reel ücretlerin gerekse ücret ödemelerinin GSMH içindeki payı, 1983 rakamlarının üzerine çıkılmasını sağlamıştır. Bu fiili gelişme dahi piyasa ekonomisi sisteminde gelişen ülkelerde ücretlerin zorla düşük tutulmasının kaçınılmaz olduğu yolundaki iddiaları çürütmeye yeterlidir. Bu son gelişmeler bu kere de sanayiciler ve özel teşebbüs nezdinde ters yönde endişeler yaratmaya başlamıştır.

Enflasyonun çok üstünde artan ücretlerin istihdam kısılmalarına, robotlaşmaya ve ekonomide sanayinin, dünya piyasalarında rekabet gücünün azalmasına yol açacağı endişesindedirler. Ücret ve maaş yükselmeleri kamu bütçesi dengesinin sağlanması açısından ciddi sorunlar yaratabilir. Kamu bütçesi içinde personel giderleri kalemini daha da yükseltecektir. Bu yükselme vergi artışı ile sağlıklı bir şekilde finanse edilmediği takdirde, emisyon ve KİT ürünleri zamlarına başvurulacaktır. Bu da ücret ve maaş artışlarının erimesi bir yana, enflasyonu körükleyecektir. Aslında hangi ekonomik rejim uygulanırsa uygulansın Türkiye gibi nüfus artışı yüksek ve işgücü fazlasına sahip olan gelişen bir ülkede, ücret seviyesi ve ücret artışları kritik bir önem arz eder. Ülke olarak yüksek bir büyüme hızı (reel GSMH artışı) sağlanabildiği sürece, hem reel ücretleri eski yıllara oranla yükseltmek, hem de istihdam artışı kaydetmek mümkündür. Yatırımların verimli alanlara yönlendirilmesi ve nüfus artış hızının düşürülmesi bu süreci çabuklaştıracaktır. Demokratik ve sendikal hakların tam olduğu bir ortamda bu sonuç bilinçli sendikalar ve hükümetler tarafından sağlanabilir. Piyasa ekonomisi uygulandığı takdirde bu dengeden sapılacağı ve ücretlerde azalma olacağı görüşü yanlıştır. Aksine ücretlerin aşırı ölçüde yükselerek istihdam azalmalarına, ücret yükselmelerinden doğan maliyet enflasyonuna ve bütçe açıklarına yol açacağı ise kesindir. Uzun süredir piyasa ekonomisini demokratik ve sendikal haklar ortamı içinde uygulayan gelişmiş ülkeler bu dengeyi bilinçli kamuoyu ve hükümet, bilinçli sendikalar sayesinde sağlayabilmişlerdir. Ülkemiz için de hedef bu olmalıdır.

3- Gelir Dağılımının Bozulması

1989 yılı sonuna kadar işçi ücretleri reel seviyesi ve ücret ödemelerinin GSMH içindeki payı, 1983 yılındaki seviyenin altında kalmıştır. Tarım kesiminde ise, temel maddelerin fiyatlarındaki

ve maliyetlerindeki artışlar ürün fiyatlarının artışlarının çok üstünde seyretmiş ve tarımdaki verim artışı bu farkı telafi etmekte yetersiz kalmıştır. Buna karşılık ücretliler ve tarım dışındaki sektörlerin GSMH'dan aldıkları pay ise, yükselmiştir. Kısaca, gelir dağılımı 1983 yılına oranla bozulmuştur. Ayrıca vergi sistemi de daha adaletsiz bir hale gelmiştir. Gelir dağılımındaki bu bozulmada yukarıda zikredilen enflasyon ve ücretlerle ilgili yanlış yorumlarda olduğu gibi, gelir dağılımındaki bu bozulmada piyasa ekonomisinin kaçınılmaz bir sonucu ve gelir dağılımını bozduğu şeklindeki yorumlara neden olmuştur.

4. Özel Teşebbüs ve Serbest Rekabet İlkesindeki Aksamalar

Piyasa ekonomisi ilkeleri ile doğrudan gelişkili olan, piyasa ekonomisi sistemi için gerekli olupta halen ülkemizde uygulanmayan ilkeler ve politikaların başında özel teşebbüs ve serbest rekabet ilkesinin iyi işlememesi gelir. Piyasa ekonomisinde özel teşebbüs ve serbest rekabet esastır. Bunda gaye, kâr peşinde koşan özel teşebbüsün en kârlı, toplum için en faydalı ve verimli alanlara yönelmesi, teknolojik yeniliklerin ve mamül kalitesindeki ve fiyatlarındaki iyileştirmelerin rekabet şartı altında tüketicilere ve tüm halka yansması ve yine rekabet şartı altında kâr oranının ise düşürülmesidir. Bugün ülkemizdeki uygulamalarda özel teşebbüs esas alınmaktadır. Fakat rekabet ve piyasanın şeffaflığı gibi gerekli şartlara riayet edilmemektedir. Ülkemizde firmalar arasındaki rekabeti ve piyasaların şeffaflığını zedeleyen unsur şudur. Halen kamu sektörü ihaleler ve alım-satımlar yoluyla özel teşebbüs ile doğrudan karşı karşıyadır. Ayrıca kamu bankaları özel teşebbüse doğrudan kredi açmakta ve yine özel teşebbüse yönelen teşvikler devlet eliyle yürütülmektedir. Bütün bu alanlarda herhangi bir partizanlık veya yolsuzluk ihtimali piyasa ekonomisinin

en temel ilkesini zedeler. Çünkü teşvikler, krediler, ihaleler vs. verimli çalışan firmalara değil verimsiz çalışan fakat, partizanca imtiyaz sağlayan firmalara yönelecektir. Bu da hem teşebbüs ve rekabet ortamının hem de piyasanın şeffaflığı ilkesinin zedelenmesine yol açar. Bütün bunların varlığı büyüme hızının düşmesine, kamu harcamalarının artmasına ve enflasyonun tırmanmasına neden olur. Bu yüzden ihaleler, teşvikler, krediler ve alım-satımlar mümkün merteye objektif kıstaslara bağlanmalı ve piyasada şeffaflık sağlanmalıdır. Açıklık ve şeffaflık uygulanmakta olan özelleştirme programlarında da temel ilke olarak kabul edilmelidir.

5- Fiyat Mekanizmasının İşleyişini Engelleyen Faktörler

Sosyal gayeler ile ve uzun vadeli verimlilik beklentileri ile yapılacak istisnai ve belirli müdahaleler dışında, piyasa ekonomisinde kaynakların dağılımı, fiyat mekanizması, piyasa fiyatları ve dünya fiyatları yoluyla sağlanır. Türkiye gibi gelişmekte olan ve sektörler itibarı ile çeşitli darboğazlar gösteren bir ülkede piyasa ekonomisine ve dolayısı ile fiyat mekanizmasının kaynak dağılımındaki rolüne müdahale gereği fazladır. 1983 yılından bu yana devamlı enflasyon ve KİT mamüllerine yapılan zamlar, müteşebbislerin, üretim ve yatırımcıların önceden doğru fiyat tahmini yapmalarını, bu itibarla sağlıklı yatırım bütçelerini hazırlamalarını imkansız hale getirmiştir. Bu durumda halen ülkemizde fiyat mekanizmasının, kaynakların etkin dağılımı fonksiyonunu başarı ile yerine getirmesi beklenemez. Çünkü yüksek oranlı enflasyon ve yapılan zamlar iç tasarrufları azaltmakta hem de yatırımların verimli alanlardan ziyade kısa vadeli spekülatif alanlara yönelmesine neden olmaktadır.

6- Faiz ve Döviz Kuru Uygulamalarından Sapmalar

Son yıllarda gerek pozitif mevduat faizi gerekse gerçekçi döviz kuru ilkelerinden önemli ölçüde sapmalar olmuştur. Pozitif reel faiz ilkesinden sapmalara, bankalararası rekabeti uyarmak ve banka kredisi maliyetlerindeki artışı azaltmak için başvurulmuştur. Fakat sonuçta reel tasarruf artışı menfi yönde etkilenmiş ve bu da borçlanmayı arttırmıştır. İçeride yüksek enflasyon ve fiyat artışlarına rağmen döviz kurları artışının son üç yıldır fiyat artışlarının gerisinde tutulması da muhtemelen döviz maliyetlerini, özellikle sınai malların maliyetlerindeki ve fiyatlarındaki fazla yükselmeleri engellemek amacı ile yapılmaktadır. Böyle bir uygulama "aşırı değerlenmiş para politikasına" dönüşü hızlandırır ve ihracatı azaltır. Ayrıca ithalat eğilimini yükselterek dış borçlanmayı körükler.

7- Kamu Sektörünün Büyümesi

Piyasa ekonomisi sisteminde kamu yatırımlarının esas itibarı ile alt-yapı yatırımlarına yönelmesi gerekli olmakla beraber tek başına yeterli değildir. Bu sistemde aynı zamanda kamu sektörünün GSMH içindeki payının küçültülerek asgari düzeye indirilmesi gerekmektedir. Ülkemizde 1983 yılından bu yana tam tersi yapılmıştır. Gerçi konsolide bütçenin GSMH'ya oranı 1983 yılından bu yana % 21-22 dolayında aşağı-yukarı sabit kalmıştır. Fakat konsolide bütçe yanında yerel idareleri, KİT'leri ve sosyal fonları bir arada aldığımızda, tüm kamu sektörünün GSMH'ya oranı, harcamalarda, iç ve dış borç faiz ödemeleri ile gelirlerde yeni iç ve dış borçlanma dahil, süratle yükselerek 1983'de % 30'lardan 1985'de % 45'lere yükselmiş ve o zamandan beri bu düzeyde kalmıştır. Toplam sabit yatırımlar içinde kamu sektörünün payı ise % 50'nin üstündedir. Aslında özel sektörün sabit yatırımlar içindeki payı yetmişli yıllarda finansman darlığı, aykırı ekonomi politikaları

gibi nedenlerle düşmüştür. 1983 yılından sonra da yükseltilecek kamu alt-yapı yatırımları nedeniyle oran itibarı ile uzun süre % 50'nin altında kalmıştır. (6) Bu ise, kamu sektörünün, ekonominin tasarruf ve finansman kaynaklarının büyük bölümüne el koymasına, reel kredi ve borçlanma maliyetinin yükselmesine yol açmıştır. Bu durumda özel yatırımların, normal faiz düzeyine kıyasla azalma eğilimine girdiği (crowding out effect) görülmektedir. Bu durum piyasa ekonomisi sistemine zıt bir uygulamadır.

Rakam vermek gerekirse TC. Merkez Bankası kredilerinin Aralık 1988'de % 61,5'i kamu sektörüne yönelmiştir. % 13,5'i tarım sektörüne geri kalan % 25'i ise, banka reeskontu yoluyla sanayi, ticaret, inşaat sektörüne ve küçük sanayici esnafa yönelmiştir. Yine 1988 yılında toplam uzun ve orta vadeli dış kredilerin hemen hemen tamamı (% 99,5) kamu kesimine yönelmiştir. Kısa vadeli dış borçlarda hesaba katılırsa toplam dış kredilerin % 85'i KİT'ler, Belediyeler dahil, kamu sektörüne ancak % 15'i özel sektöre yönelmiştir. (7)

(6) Mükerrrem HİÇ, **Bozulan Ekonomi Nasıl Düzelir**, İstanbul, 1989, s. 71

(7) TÜSİAD, **1990 Yılına Giderken Türk Ekonomisi**, Ankara, 1989, s. 69

özel yabancı sermayenin girişi uygulamalarına büyük hız verilmiştir. Ancak bu dönemin de son yıllarındaki bazı partizanca uygulamalar, piyasa ekonomisi açısından istenilen sonucun alınmasında yetersiz kalmıştır.

1960 yılından sonra, ekonomik ve sosyal reformlara ve planlamaya yer veren bir "Karma Ekonomi Modeli" uygulanmaya başlamış, bu uygulamada; özellikle 1970'li yıllarda belirgin bir şekilde faaliyet gösteren çeşitli siyasi akımların, artan terörist eylemlerin ve yaşanan hükümet buhranlarının etkisi ile, ekonomimizde istenilen hedeflere ulaşamamıştır. 1979 yılında kurulan "Azınlık" hükümeti, Devlet gelirlerini arttırmak, enflasyonu durdurmak ve de Devletin dışa açılmasını sağlamak amacı ile, "24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri"ni hazırlamış ve uygulamaya koymuştur. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinden sonra kurulan Askeri Hükümet ve 1983 yılında yeniden demokrasiye geçilmesi ile serbest seçimlerle iktidara gelen hükümetler de bu kararları uygulamışlardır. Bu kararların uygulanması neticesinde uygulanan ekonomik politikalarda, mali politikalarda, dış ticaret ve döviz kuru politikalarında bir takım değişiklikler yapılmıştır. 1980 yılından sonra yapılan bu değişiklikler neticesinde alınan sonuçları şöyle sıralayabiliriz.

- Kamu yatırımları, doğrudan üretken yatırımlardan ziyade üretken olmayan alt-yapı alanlarına yönlendirilmiştir.

- Üst-yapı yatırımları ile, doğrudan üretken yatırımlar büyük ölçüde özel kesime bırakılmıştır.

- Kamu finansman modelinde önemli değişimler olmuş, vergilerin yapısındaki değişme, fonların sayılarının artması ve kaynakların büyümesi finansman tablosunu değiştirmiştir.

- Tarıma verilen önem azalmış, tarımın, milli gelir ve ihracattaki nisbi payı düşmüş, sanayinin nisbi payı artmıştır.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri ekonomiye müdahale etmişlerdir. Bu müdahaleler kimi zaman kamu yararı gözetilerek, kimi zaman halkın sağlığı düşünülerek, kimi zaman da yurtiçi sanayii dış rekabete karşı korumak amacı ile yapılmıştır ve de yapıla gelmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında I. İktisat Kongresinin kararları doğrultusunda "Liberal Ekonomik Rejimi" uygulanmaya başlanmıştır. Ancak dış borç yükünün fazlalığı, ödeme gücümüzün olmayışı, dış ticarete gümrük vergisi koymak yetkimizin olmayışı, en önemlisi de özel tasarruf ve özel teşebbüs gücümüzün hiç olmayışı gibi nedenlerle tatmin edici bir sonuç alınamamıştır. 1929 yılında ortaya çıkan "Dünya Ekonomik Krizi"nin de etkisiyle liberal ekonomi düzenine karşı olan güven sarsılmış, 1930 yılından itibaren de ekonomi politikasında Devletçiliğe ve müdahaleciliğe doğru bir dönüş olmuştur. Özellikle de 1934 yılından itibaren "Devletçilik Rejimi" uygulanmaya başlanmıştır. 1934-1938 dönemini kapsayan bu yıllarda da, ekonomi politikasında, özel teşebbüs esas alınmış, ancak "o gün için özel teşebbüsün giremeyeceği faaliyet alanlarında Devlet faaliyet gösterecek, özel teşebbüsün ekonomik yönden güçlenmesini müteakip, Devletin faaliyet gösterdiği bu alanlar özel teşebbüse devredilecektir" görüşü hakim olmuştur. Ancak bu uygulamadan da tatmin edici bir sonuç alınamamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yani 1939-1945 döneminde daha katı bir Devletçilik rejimi uygulanmıştır. Ekonomik hayatta Devletin denetim ve müdahaleleri bu dönemde çok yoğunlaşmıştır. 1946-1949 yılları arasında gerek çok partili döneme geçilmesi ve de gerekse batı dünyası ile yakınlaşma neticesinde Devletin ekonomiye müdahalesinin azaldığı, kamu faaliyetlerinin yanında özel teşebbüs faaliyetlerine de yer verildiği görülmektedir. 1950-1960 döneminde ise, Liberal Ekonomik Rejim uygulanmasına ve özel teşebbüs ile yurda

- İhracatta ve ithalatta büyük artışlar meydana gelmiş, ihracatın-ithalatı karşılama oranı büyümüş, ithalat ve ihracat toplamı olan dış ticaret hacmi dikkat çekici bir büyüklüğe ulaşmıştır.

- İthal ikamesi stratejisi terk edilmiş, ihracata dayalı büyüme stratejisi kabul edilmiştir.

Piyasa ekonomisine geçişte büyük bir adım kabul edilen 24 Ocak 1980 kararlarının uygulamaya konulduğu tarihten itibaren de Devletin ekonomiye müdahalesi şu veya bu şekilde devam etmiştir. Ekonomimizde özellikle 1980 yılından sonra, "teşebbüs serbestliğinin ve piyasa mekanizmasının belli ölçü ve sınırlar içerisinde işlediği" zihniyet, davranış ve tutumlarda serbest piyasa ekonomisinin alt yapısını oluşturacak bazı değişmelerin meydana geldiği kabul edilse de, ekonomimizin "Tam Rekabet Piyasasının" bütün şartlarına sahip olduğu söylenemez. Çünkü, gerek zihniyet, gerek genel kültür, gerekse piyasa yapısı sonucunda "Rekabet" yeterli derecede gelişmemiştir. Üreticiler ve pazarlamacılar ekonomik rekabete yakınlık gösteren bir eğilime sahip olamamışlardır.

Gerçek piyasa ekonomisinde üniteler, daha çok satmak, piyasadaki satış paylarını arttırmak ve "toplam kârlarını" maksimize etmek eğilimindedirler. Buna karşılık ekonomimizde "fiyat rekabeti" yoktur. Olsa bile ciddiye alınmaz. Sonunda rakip firmalar arasında gizli veya açık anlaşmalarla son bulur. Diğer taraftan küçük pazarlama üniteleri rakiplerinin fiyatları ile çok yakından ilgilidirler. Bu ilgi daha küçük fiyatla satmak yerine, en az onlar kadar fiyatla satmak amacına yöneliktir.

Özellikle tüketim malı satan küçük pazarlama üniteleri bu bilgi bağlantısı ile alıcıların gücünü çok iyi ölçerek, çok üniteli büyük bir "Tekel" oluşturmakta "Tüketici Rantı" denilen ve tüketiciye avantaj sağlayan payı da kendilerine çekmektedirler.

Ekonomizdeki piyasa modelinde ise, özellikle küçük ünitelerde piyasada yerleşme, güçlenme ve

uzun vadeli toplam kârlarını arttırma eğiliminden çok "birim kâr"ını maksimize etme eğilimi vardır. Birim Kâr : Satılan her birim malın toplam masrafı ile satış fiyatı arasındaki farka eşittir. Müteşebbislerin çoğunun birim kâr maksimizasyonuna ağırlık vermelerinin sebepleri, bir yanda davranışa, kültür seviyesine, ekonomik belirsizliklere diğer yanda ise, her birim kâr'ın hazzını bizzat tatma isteğine bağlıdır.

Bütün bunlar ekonomik rekabetin, doğal bir özellik olmaktan çok, kültürel ve geleneksel temellere dayalı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Ekonomimizde, piyasa ekonomisinin güçlendirilmesini hedef alan çalışmalarda ve "karma ekonomi" modelinin ıslahında bu hususun dikkatle ele alınması zorunludur. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) sayılarını azaltmak, hatta sıfıra indirmek bile ekonomimizde, piyasa ekonomisinin ve ekonomik rekabetin geliştirilmesi için ne zorunlu bir sebep ne de yeterli bir şarttır. Asıl gerekli olan "Davranışların Değiştirilmesidir" ki, bu da ekonomik faktörlere olduğu kadar, sosyal ve kültürel şartlara da sıkı sıkıya bağlıdır.

KAYNAKÇA

- AYDIN Davut, Liberal Politikaların, Bankaların Mali ve Ekonomik Göstergelerine ve Gösterge Dağılımlarına Etkileri, ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI, YAYIN NO-459, Eskişehir, 1990
- BAŞOL Koray, Türkiye Ekonomisi, İzmir, 1992
- ÇARIKÇI Emin, Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları, Ankara, 1991
- DÜĞER İ. Hakkı, "1980 Sonrası Liberalleşme Süreci ve Bazı Politika Sonuçları", ESKİŞEHİR İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ, CİLT-IV, Sayı-1, 1986
- EKZEN Nazif, "1980 Stabilizasyon Paketi", TÜRKİYE'DE VE DÜNYA'DA YAŞANAN EKONOMİK BUNALIM, Ankara, 1984
- ERDEM Kaya, "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Gelişmeler", İSTANBUL SANAYİ ODASI DERGİSİ, SAYI-234, 1985
- ERDOĞAN Engin, "24 Ocak Kararlarının Uygulama Sonuçları", ESKİŞEHİR İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ, CİLT-1, SAYI-2, 1983
- ERKAN Hüsnü, Sosyal Piyasa Ekonomisi, Ekonomik Sistem ve Piyasa Ekonomisine İşlerlik Kazandırılması, İzmir, 1987
- HİÇ Mükerrrem, "Piyasa Ekonomisi, Felsefesi, Temel Kuralları ve Uygulanması", 3. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ (TEBLİĞLER), CİLT-1, İzmir, 1992
- HİÇ Mükerrrem, Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir, İstanbul, 1989